

A Comparative Ecocritical Reading of Silverstein's *The Giving Tree* and Dehrizi's *The Treeless World*

Amirhossein Zanjanbar¹

Abstract

Ecocriticism is the bridge between the environmental sciences and literature. Silverstein's *The Giving Tree* and Dehrizi's *The Treeless World* are both picture books that possess implied environmental themes and share a 'tree' motif. The canonical position of *The Giving Tree* in classical children's literature functions as a touchstone in comparing similar works, among other nations. This analytic-descriptive research compares and contrasts the representations of environmental elements in the aforementioned works in the light of deep ecology and ecofeminism. Arne Næss, the Norwegian philosopher, coined the term 'Deep Ecology' in opposition to Shallow Ecology. Deep ecology connects the understanding of the relation between identity and nature to identifying oneself to a larger eco-cycle known as the 'Ecological Self.' Through equating the place of women with nature in a patriarchal system, ecofeminism criticizes the Ecological Self Theory for neglecting the role of gender in the formation of environmental crises. The present article studies the representations of environmental elements and the reciprocal relation between man and nature in the aforementioned works. This research shows that in *The Treeless World*, the dominant ecological representation is in line with deep ecology and in opposition to ecofeminism; also, it reveals that in *The Giving Tree*, the dominant ecological representation is in line with ecofeminism.

Keywords: Children's Story, Picture book, Ecocriticism, Deep Ecology, and Ecofeminism

Extended Abstract

1. Introduction

Forgiveness is the common explicit theme linking *The Giving Tree* (Silverstein, 2011) and *The Treeless World* (Dehrizi, 1393 [2014]); they also share an implicit ecological theme. This study seeks to uncover the hidden ideological presumptions on environmental representations in the aforementioned works. In this regard, it seeks to answer three questions: what do the ecological motifs

---

1. M. A. in Children's Literature, Department of Persian Literature, Payam-e Noor University, Tehran, Iran. (Corresponding Author: rahimi.zanjanbar@ut.ac.ir)

in *The Treeless World* (Dehrizi, 1393 [2014]) and *The Giving Tree* (Silverstein, 2011) have in common? What are the differences in each motif's representation in these works? And to what extent do the presented values in the aforementioned works are in line with ecofeminism and deep ecology? This study is the first comparative ecocritical reading of children's literature in Iran.

2. Theoretical Framework

In addition to man-nature relation, ecocriticism is concerned with the symbolic meaning attributed to nature and thought patterns created by them, the formation of nature, and the attribution of human cultures to animals, the language employed in representing nature, and attitudes towards environment (Opperman, 2012: 25). In ecocriticism, the hierarchical order of creation is inconsequential.

In accordance with Arne Næss's relativist view, the biosphere is a network compiled of living organisms with no individual identity. As a matter of fact, their identity is actualized through their relation with other organisms (Buell, 2005: 137). Deep ecology, through the 'ecological self,' pushes the boundaries of the 'self' toward the whole biosphere, making each living organism a part of the 'extended self' (Parsapoor, 1392 [2013]: 153). Ecofeminism and deep ecology both regard anthropocentrism as the main reason for environmental crises. Their difference lies in the fact that deep ecology considers atomic individualism as the root of anthropocentrism; ecofeminism, on the other hand, tends to focus on patriarchal patterns (Parsapoor, 1392 [2013]: 177). By atomic individualism I mean a detailed approach to natural elements, rather than a universal and global approach to nature. Ecofeminism is concerned with the cultural structure of nature, which is comprised of language, religion, knowledge, and other presuppositions of power (Leger, 1997:227).

3. Methodology

By employing deep ecology and ecofeminism, this descriptive-analytical research compares and contrasts the environmental elements in the selected works. It must be added that the ecocritical analysis of this research is not limited to the text itself as it also takes into account the pictorial ecological representations.

4. Discussion and Analysis

4.1 The Man-Nature Relation

In *The Giving Tree*, man opposes nature, while in *The Treeless World* man is a part of nature. In *The Giving Tree*, nature is subject to man's needs, while in *The Treeless World*, nature opposes man's domination. In *The Giving Tree*, man takes permission from the tree for its subjugation. However, in *The Treeless World*, the tree, as an object of happiness and well-being, shows no flexibility

4.2 The Woman-Nature Relation

Throughout *The Giving Tree*, the tree (female) only quarrels with the boy (the main male character). This refers to and highlights gender conflicts. On the other hand, in *The Treeless World*, only one of the arguments of the tree (female) is with an old man (male).

4.3 The Bodily Existence of the Tree

In *The Giving Tree*, the bodily existence and anthropomorphism of the tree are magnified in the pictorial narrative of the text. On the other hand, *The Treeless World*, especially the pictorial narrative, seeks to deny the significance of the body of the tree. *The Giving Tree* underscores the gradual decline in natural resources through the quantitative decline in the number of trees. In contrast, in *The Treeless World*, the absence of the physicality of the fountain functions to downplay the decline in natural resources and sympathetic feelings. In other words, it represents forgiveness as a fountain.

4.4 Temptation of the Forbidden Fruit

In *The Giving Tree*, apple-picking results in exile from heaven. On the other hand, in *The Treeless World*, the apple does not function as a cultural entity or as a symbol for greed; on the contrary, it is an answer to a natural need, i.e. satisfying man's hunger.

4.5 The Ecological Function of the Chorus

At the end of each episode in *The Giving Tree*, every repetition of "and the tree was happy" destroys a part of its body. At the end of each episode in *The Treeless World*, the repetition of "not beautiful" stands for the extended ecological self of the fountain.

4.6 Return to the Environmental Cycle

In *The Giving Tree*, the return of the traveler is delayed; it can refer to the irresponsibility of the traveler. On the other hand, in *The Treeless World*, the return of the traveler is timely and it refers to his sense of responsibility.

4.7 Environmental Ethical Values

In *The Giving Tree*, as the boy grows, so does his natural needs; it is manifested in his basic desire for food (apple) and his attempt to make a boat. This development is accompanied by the gradual destruction of the tree (woman). In accordance with the deep ecology theory, *The Treeless World* does not condemn the colonization of nature (the fountain) as long as it is done to preserve the beauty and totality of the biosphere.

5. Conclusion

Since in an ecofeminist reading nature and woman are synonyms, *The Treeless World*, through the polarization of characters and evaluative functions of language, glorifies the woman who submits to patriarchal (fountain) demands and condemns anything (the tree) who rises against them. The language of the novel justifies the male character's oppression. For example, it glorifies the fountain and

recognizes the world's beauty through its forgiveness and grace. It must be mentioned that attributing "forgiveness" to the "fountain" suggests the misinterpretation of infinite natural resources. Silverstein believes that the give-and-take between the tree (mother) and the boy (patriarchal system) leads to nothing but destruction and decadence. Thus, all textual signals of *The Treeless World* are in line with deep ecology and the 'extended self' theory as they all deny atomic individualism. In *The Giving Tree*, the body of evidence in the novel reinforces an ecofeminist reading. This difference refers to the cultural differences between the East and the West. In the West, all kinds of dissatisfaction in women are interpreted as violations of women's rights, while in Iranian culture, 'women's rights' and 'violation' may have narrower meanings. In addition, the individualism of the West and the sense of community in the East eventually make their way into the plot. As a result, in Silverstein's story, the hero's love is limited to a particular person, while in Dehrizi's story, the fountain's communal love covers all.

Selected Bibliography

- Buell, L. 2005. *The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination*. Malden, Massachusetts: Blackwell.
- Dehrizi, M. 1393 [2014]. *Donya Bedune Derakht*. Tehran: Elmi va Farhangi. (*The Treeless World*)
- Legler, Gretchen L. 1997. "Ecofeminist Literary Criticism". Karen Warren (ed.). *Ecofeminism: Women, Culture, Nature*. Indiana University Press: 227-238.
- Opperman, S. 2012. *Ecocriticism: Past and Present of Environmental Studies*. *Ecocriticism: Environment and Literature*. Ankara: Phoenix. pp. 9-59
- Parsapoor, Z. 1392 [2013]. *Darbareh-e Naqd-e Boom-gara*. A. Noroozi and F. Fath-ali (trans.). Tehran: Pazhooheshgah-e Oloom-e Ensani va Motale'at-e Farhangi. (*Ecocriticism*)
- Silverstein, S. 2011. *The Giving Tree*. London: Penguin Books Ltd.

How to cite:

Zanjanbar, Amirhossein. 2023. "A Comparative Ecocritical Reading of Silverstein's *The Giving Tree* and Dehrizi's *The Treeless World*", *Naqd va Nazaryeh Adabi*, 14(2): 5-40. DOI:10.22124/naqd.2023.22303.2370

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

مقایسه کتاب‌های تصویری «درخت بخشنده» و «دنیا بدون درخت»: با رویکرد بوم‌گرا

امیر حسین زنجانبار^۱

چکیده

رویکرد بوم‌گرا پلی میان ادبیات و علوم زیست‌محیطی است. علت انتخاب درخت بخشنده اثر سیلورستاین و دنیا بدون درخت اثر دهریزی به‌عنوان موضوع پژوهش این است که هر دوی آنها کتاب‌های کودک، تصویری، دارای درون‌مایه‌ای تلویحاً زیست‌محیطی و موتیف مشترک درخت‌اند. با توجه به اینکه درخت بخشنده از آثار کلاسیک ادبیات کودک جهان به‌شمار می‌آید؛ لذا متن مناسبی برای بررسی آثار مشابه در سایر ملل است. پژوهش حاضر به روش تحلیلی-توصیفی، اشتراکات و افتراقات بازنمایی‌های عناصر زیست‌محیطی را در آثار مذکور با رویکرد «بوم‌شناسی ژرف» و «اکوفمینیسم» مورد مذاقه قرار می‌دهد. بوم‌شناسی ژرف را آرن ناس، فیلسوف نروژی، در تقابل با «بوم‌شناسی سطحی» مطرح کرد. بوم‌شناسی ژرف، درک رابطه بین هویت و طبیعت را در گرو یکی‌انگاری خود با چرخه بزرگتری موسوم به «خود بوم‌شناختی» می‌داند. اکوفمینیسم با یکی‌انگاری جایگاه زن و طبیعت در نظام مردسالار، نظریه «خود بوم‌شناختی» را به بی‌توجهی به نقش جنسیت در شکل‌گیری بحران‌های زیست‌محیطی متهم می‌کند. این مقاله در پی پاسخ به چگونگی بازنمایی عناصر زیست‌محیطی و برهم‌کنش دوگانه انسان و طبیعت در داستان‌های فوق‌الذکر است. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد، بازنمایی بوم‌شناختی غالب در دنیا بدون درخت همراستا با بوم‌گرایی ژرف و در تقابل با اکوفمینیسم است و در درخت بخشنده، همراستا با اکوفمینیسم.

واژگان کلیدی: داستان کودک، کتاب تصویری، نقد بوم‌شناختی، بوم‌شناسی ژرف، اکوفمینیسم

۱- مقدمه

از آنجا که بوم‌نقد^۱ روش واحدی ندارد، اصطلاح واحدی نیز برای نام‌گذاری این نظریه وجود ندارد. مثلاً سارور^۲ اصطلاح «نقد محیط‌گرا»^۳ را به «اکوکرییتیسیم» یا همان «بوم‌نقد» ترجیح می‌دهد. بوم‌شناسی^۴ علم مطالعهٔ ارتباط محیط با ارگانیسیم است و محیط‌گرایی شامل فعالیت‌هایی است که زیست بهتر را بر روی زمین تقویت می‌کند؛ لذا با استناد به اینکه «مطالعات محققان ادبی تحت‌تأثیر محیط‌گرایی است؛ اما سرانجام متن را بررسی می‌کنند، نه ارگانیسیم را» (Sarver, 1994: 10)؛ سارور «محیط‌گرایی» را بامسماتر از «بوم‌نقد» می‌داند. برخلاف دیدگاه تک‌بعدی انسان‌محورانه^۵ که انسان را اشرف مخلوقات می‌انگارد، نقد بوم‌گرا با تحلیل‌ها و نظراتی که مبتنی بر رویکردهایی چندبعدی است، یک زمینهٔ مطالعاتی بینارشته‌ای^۶ را معرفی می‌کند (Oppermann, 2012: 15). با توجه به اینکه در داستان‌های کودک شخصیت‌ها عموماً گیاهان و جانوران هستند؛ متون کودک ماهیتاً قابلیت خوانشی بوم‌گرا دارند. البته اسلاویک^۷ (1994: 13) پا را از این هم فراتر گذاشته و معتقد است که همهٔ آثار ادبی را می‌توان با رویکرد بوم‌شناختی بررسی کرد. در ادبیات کودک دو گونه داستان زیست‌محیطی وجود دارد: یکی داستان‌هایی با درون‌مایهٔ صریحاً زیست‌محیطی و دیگری داستان‌هایی با درون‌مایهٔ تلویحاً زیست‌محیطی. داستان‌های صریحاً زیست‌محیطی، گونه‌ای از داستان تعلیمی هستند که پیام اخلاقی آنها پیامی صراحتاً زیست‌محیطی است و معمولاً آگاهانه به منظور ارتقای سواد محیط‌زیستی کودک نوشته می‌شود، مانند خرس شمشیربه‌دست (کالی، ۱۳۹۸). به این گونه داستان‌ها بوم‌نویسی^۸ نیز می‌گویند. داستان‌های تلویحاً زیست‌محیطی، چه تعلیمی باشند چه نباشند، درون‌مایه و پیام آشکار آنها توصیه‌ای زیست‌محیطی نیست؛ اما شیوهٔ بازنمایی^۹ متن، لاجرم مستلزم بازنمایی‌های بوم‌شناختی است. داستان‌های تلویحاً زیست‌محیطی ممکن است که آگاهانه با

1. Ecocriticism
2. Sarver
3. Environmentalism
4. Ecology
5. anthropocentric
6. Interdisciplinarity
7. Slovic
8. Eco-writing
9. representation

هدف بوم‌گرایانه نوشته نشوند و چه بسا که پیرنگ زیست‌محیطی نداشته باشند؛ بلکه خوانش بالقوه بوم‌گرا داشته باشند. «از منظر نقد بوم‌گرا، تحلیل داستان‌ها همیشه وابسته به پیرنگ داستان نیست؛ زیرا در بسیاری از داستان‌ها طبیعت در پس‌زمینه داستان قرار می‌گیرد و همیشه در پیش‌برد روایت داستان به‌طور مستقیم دخالت ندارد» (حبیبی نسامی، ۱۳۹۳: ۹۷). نقطه مشترک داستان ایرانی دنیا بدون درخت (دهریزی، ۱۳۹۳) و داستان آمریکایی درخت بخشنده (Silverstein, 2011) در این است که درون‌مایه صریح هر دو، بخشندگی و بخشاینده‌گی است؛ اما درون‌مایه تلویحی بوم‌گرایانه نیز دارند. پژوهش حاضر در پی آن است که پیش‌فرض‌های ایدئولوژیک پنهان در پشت بازنمایی‌های زیست‌محیطی را در دو اثر مذکور آشکار کند. در همین راستا، این پژوهش به سه پرسش پاسخ می‌دهد: ۱- اشتراک بن‌مایه‌های بوم‌شناختی دنیا بدون درخت (دهریزی، ۱۳۹۳) و درخت بخشنده (Silverstein, 2011) کدام است؟ ۲- در دو اثر مذکور، تفاوت بازنمایی هر یک از این بن‌مایه‌های مشترک کدام است؟ ۳- ارزش‌های مطرح‌شده در داستان‌های مذکور تا چه اندازه همسو با تفکر بوم‌شناسی زن‌گرا^۱ و تا چه اندازه همسو با بوم‌شناسی ژرف^۲ است؟ این پژوهش برای نخستین بار در ایران متونی از ادبیات کودک را با رویکرد بوم‌شناسی تطبیقی بررسی می‌کند. «ادبیات محیطی کودک می‌تواند چنان تأثیرات عمیق و ماندگاری ایجاد کند که هم برای احساسات و هم برای هوش کودک جذاب باشد» (Gaard, 2009: 328). به‌عنوان مثال داستان‌هایی که خشم طبیعت را بازنمایی می‌کند و تراژدی‌هایی که باعث طبیعت‌هراسی کودک می‌شود، رابطه مسالمت‌آمیز آتی او را با طبیعت به مخاطره می‌اندازد (Kriesberg, 1999: 4). تأثیر پایدار و آگاهی‌ساز داستان‌های بوم‌گرا بر کودک و کمبود مطالعات بوم‌شناختی در گستره ادبیات کودک ایران ضرورت پژوهش را ایجاب می‌نماید.

۱-۱- پیشینه

نقد بوم‌گرا را ویلیام روکرت^۳ (1987) نخستین بار در مقاله «ادبیات و بوم‌شناسی: تجربه‌ای در نقد بوم‌گرا» مطرح کرد ولی این اصطلاح تا ۱۹۸۹ مغفول مانده بود؛ تا اینکه گلافلتی^۴

1. Ecofeminism
2. Deep Ecology
3. W. Rueckert
4. Ch. Glotfelty

در همایش ولا^۱ آنرا احیا کرد (Barry, 2009: 240). با انتشار کتاب‌های خوانندگان نقد بوم‌گرا (Glotfelty & Fromm, 1995) و تخیل زیست‌محیطی (Buell, 1995) نقد بوم‌گرا عملاً به عنوان رویکردی مستقل به رسمیت شناخته شد. بر اساس کتاب *آینده نقد زیست‌محیطی* (Buell, 1995) نقد بوم‌گرا سه موج را پشت سر گذاشته و همچنان نیز در حال ادامه سیر تکوینی خود است. موج اول محدود به انگلستان و ایالات متحده و متمرکز بر ادبیات شبانی^۲ و طبیعت‌نگاری‌های^۳ ساده در خصوص حیات وحش و طبیعت بکر^۴ بود و تا ۱۹۵۰ ادامه داشت. پیشگامان آن ثورو^۵ و بوئل^۶ بودند. نگاه رمانتیک و زیبایی‌شناختی آنها به طبیعت باعث مکتوم ماندن آسیب‌های انسان به محیط‌زیست بود؛ از همین رو موج دوم با تمرکز بر کلان‌شهرهای صنعتی، به عدالت زیست‌محیطی^۷، نژاد، جنسیت و نگاه پسااستعماری توجه نشان داد (Heise, 2008: 250) و با ادعای «پیوستگی مکانی»^۸ از محلی‌گرایی فاصله گرفت و به جهانی‌گرایی روی آورد. از دستاوردهای آن تأسیس انجمن مطالعات ادبیات و محیط‌زیست^۹ در سال ۱۹۹۲ بود که علاوه بر انگلستان و ایالات متحده به سایر کشورها نیز راه یافت. رویکرد بوم‌گرا از دهه ۱۹۷۰ در شاخه‌های مختلف علوم انسانی نیز نفوذ کرد و گرایش‌هایی مانند اخلاق زیست‌محیطی^{۱۰} را -که یکی از گرایش‌های دانشگاهی رشته فلسفه است- پدید آورد. موج سوم با تمرکز بر سلطه زبان و فرهنگ در جهت تکمیل دغدغه‌های موج دوم حرکت کرد. از انشعابات این موج، جنبش علوم انسانی زیست‌محیطی است که در دهه آغازین ۲۰۰۰ توسط پژوهشگران استرالیایی شکل گرفت. علوم انسانی زیست‌محیطی بر سیالیت مفهوم محیط زیست و رابطه آن با فرهنگ تأکید دارد.

در حال حاضر یکی از منابع پژوهش‌های بوم‌شناختی، فصلنامه مطالعات بین‌رشته‌ای در ادبیات و محیط زیست ISLE است که به دنبال کشف رابطه بین انسان و جهان طبیعی است. از منظر مقاله «گزینش کتاب‌های تصویری بوم‌شناختی» (Rule & Atkinson, 1994) کارکرد

1. The western literature association WLA

2. pastoral

3. nature writing

4. wilderness

5. H. D. Thoreau

6. Buell

7. environmental justice

8. Place attachment

9. Association for the study of literature and environment= ASLE

10. Environmental Ethics

اصلی کتاب‌های تصویری بوم‌شناختی، ارتقای آگاهی است و ایجاد باور به اینکه انسان بخشی از طبیعت است و می‌تواند در حفظ محیط‌زیستش تأثیرگذار باشد. وحشی‌ها: فرهنگ کودکان و بوم‌نقد (Dobrin & Kidd, 2004) نخستین کتابی است که رویکرد بوم‌شناختی را به‌طور جدی برای مطالعه آثار کلاسیک کودک به کار گرفته است. کتاب مذکور علاوه بر متون داستانی، به موسیقی، فیلم و مجلات محیط‌زیستی نیز التفات داشته است. بازنمایی محیط‌زیست در ادبیات کودکان (Boudreaux, 2006) شیوه بازنمایی طبیعت را در کتب پرفروش گروه سنی الف و ب مورد توجه قرار داده است. بادروکس در این پژوهش درخت بخشنده را نیز در کنار کتاب‌هایی همچون جایی که وحشی‌ها هستند و دکتر زئوس مورد مطالعه بوم‌شناختی قرار داده است. رساله دانیل زیندا^۱ (2007) نقش آموزش سواد زیست‌محیطی کتاب‌های تصویری را مطرح نظر قرار داده است. فصل پانزدهم از کتاب فلسفه در ادبیات کودک با نام «گوش سپردن به بوم‌شناسی ژرف، اکوفمینیسم و درختان: درخت بخشنده و فلسفه محیطی» به قلم الن میلر^۲ (2011) درخت بخشنده را مورد مطالعه بوم‌شناختی قرار داده است. «به‌سوی یک اکو-جهان‌وطنی فراگیر: ادبیات کودک دوزبانه در ایالات متحده» (Rhoden, 2011) داستان‌های دوزبانه کودکان با مضامین بوم‌شناختی را حاوی دیدگاه‌های جدیدی می‌داند چراکه کودکان را برای درک اخلاق محیطی به چالش می‌کشد.

نقد زیست‌محیطی در سال ۱۳۸۷ با مقاله‌ای از داوود عمارتی‌مقدم در معرفی کتاب / کوکریتیسیزم از گئورگ گارد^۳ به جامعه علمی ایران معرفی شد. از اوایل دهه نود بوم‌شناسی از طریق مقالاتی مانند (ذکات، ۱۳۸۹)، (پارساپور، ۱۳۹۱)، (ذکات، ۱۳۹۲) و تألیفات و ترجمه‌هایی همچون (پارساپور، ۱۳۹۲ ب)، (پارساپور، ۱۳۹۲ الف) و (پارساپور، ۱۳۹۶) جای خود را در پژوهش‌های دانشگاهی باز کرد. از آنجا که این پژوهش‌ها از نواقص روش‌شناختی مبرا نبودند؛ این نواقص در مقاله معینی و دیگران (۱۴۰۰) مورد بررسی قرار گرفت. به زعم نویسندگان فرانقد مذکور اکثر پژوهشگران ایرانی در روش پژوهش دچار کژفهمی شده‌اند و در تحلیل متن، «بوم‌نقد» را به «ادبیات اقلیمی» و «رابطه انسان و طبیعت» تقلیل داده‌اند. برخی نیز تنها در مبانی پژوهش خود، نقد بوم‌گرا را تبیین کرده‌اند؛ اما در تحلیل متن از پارادایم‌های بوم‌گرایی بهره‌ای نبرده‌اند. عده‌ای نیز به بینارشته‌ای بودن یا کاربردی بودن این رویکرد وقعی ننهادند.

1. Danielle M. Zynda
2. Ellen Miller
3. G. Garrard

پژوهش‌های بوم‌شناختی در گستره ادبیات کودک ایران به یک یا دو مقاله و چند پایان‌نامه محدود می‌شود. مقاله مشترک غفاری و اقبالی (۱۳۹۰) به کارگیری عناصر طبیعت را در تصویرسازی کتاب‌های کودک مورد توجه قرار داده است؛ اما نه به لحاظ بوم‌شناختی؛ بلکه به لحاظ کارکرد فضا سازی عناصر طبیعت در باورپذیری داستان و القای احساسات به خواننده. پایان‌نامه‌های ایزدی (۱۳۹۴) و کرمستجی (۱۳۹۵) تعدادی کتاب تصویری داستان را با روش تحلیل محتوا مورد بازخوانی و تفسیر بوم‌شناختی قرار داده‌اند. کرمستجی داستان‌های تصویری کودک را بر اساس رابطه انسان و طبیعت به دو گروه تقسیم می‌کند: ۱- داستان‌هایی با بازنمایی رابطه دوسویه انسان و طبیعت؛ ۲- داستان‌هایی با بازنمایی رابطه تسلط انسان بر طبیعت. از نظر او داستان‌هایی که رابطه یک‌سویه انسان و طبیعت را بازنمایی می‌کنند نیز به دو دسته تقسیم می‌شوند: یک دسته شامل داستان‌هایی است که رابطه یک‌سویه و مسلط انسان بر طبیعت را به پرسش می‌کشند و دسته دیگر، شامل داستان‌های منفعلی است که در پی به چالش کشیدن یک‌سویگی رابطه انسان و طبیعت نیستند. عباسی (۱۳۹۸) عناصر بوم‌شناختی را از ده مان گروه سنی «د» و «ه» استخراج کرده است. طاهری‌زاده (۱۳۹۸) پایان‌نامه خود را به زبان انگلیسی و با مقایسه اکوفمینیستی سه تصویرگر کودک -هدا حدادی، ملیسا کاستریلون^۱ و کیو مکلیر^۲- نوشته است.

تحقیقات مرتبط با درخت بخشنده در زبان فارسی به سه مقاله محدود می‌شود: یکی مقاله «معنای ریشه‌ای درخت بخشنده» (مک‌دونالد، ۱۳۸۰) که از زبان انگلیسی ترجمه شده است و دیگری مقاله مشترک زنجانیر و فلیحی (۱۴۰۱) و ایضاً مقاله مشترک زنجانیر و دیگران (۱۴۰۱). در دو مقاله اخیر، چهارده ترجمه فارسی درخت بخشنده، نه به لحاظ بوم‌شناختی، بلکه به لحاظ رابطه دیالکتیکی پیرامتن‌ها و نیز عناصر غیر کلامی (مانند تایپوگرافی، صفحه‌بندی، طرح روی جلد) با یکدیگر مقایسه شده‌اند.

۱-۲- روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر به لحاظ ماهیت، کیفی؛ به لحاظ هدف، کاربردی و از منظر روش گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای است. این پژوهش با روش تحلیلی- توصیفی اشتراکات و افتراقات

1. M. Castrillon
2. K. Mclear

بازنمایی‌های عناصر زیست‌محیط دو داستان فوق‌الذکر را با استفاده از رهیافت «بوم‌شناسی ژرف» و «بوم‌شناسی فمینیستی» مقایسه می‌کند. خوانش بوم‌گرای این پژوهش صرفاً قائم بر متن کلامی نیست؛ بلکه علاوه بر متن کلامی، بازنمایی‌های بوم‌شناختی متن تصویری آثار مذکور را نیز با یکدیگر مقایسه می‌کند.

۲- مبانی نظری

نخستین بار کارلایل^۱ اصطلاح «محیط‌زیست» را در اوایل قرن نوزدهم به کار برد. این اصطلاح در ابتدا به قلمرو فرهنگی دلالت داشت اما از آن پس، اغلب برای اشاره به محیط‌های فیزیکی مورد استفاده قرار گرفت (Buell, 2005: 140). محیط‌زیست معنای گسترده‌ای دارد که هم محیط‌زیست طبیعی را شامل می‌شود و هم مصنوعی (مثل پارک‌ها) را. بوئل معتقد است که «نقد بوم‌گرا خود را به علم بوم‌شناسی و محیط‌زیست طبیعی محدود می‌کند» (Ibid: 137). گلاتفلتی نقد بوم‌گرا را مطالعه رابطه ادبیات و محیط فیزیکی تعریف می‌کند (Glotfelty & Fromm, 1996: XX). نقد بوم‌گرا -یا به قول معروف «مطالعات سبز»- چندان اصول مشخص و روشی از پیش تعیین شده ندارد و هنوز در جرگه نقدهای کاملاً ثنویز شده قرار نگرفته است. به قول اسلاویک «هیچ لکان و فوکویی در نقد بوم‌گرا وجود ندارد و برای یافتن اصول نظریه نقد بوم‌گرا باید به دنبال آنچه در عمل اتفاق می‌افتد بود» (Slovic, 2000: 162)؛ درواقع، نظریه نقد بوم‌گرا پویا است و از خلال نقدهایی که پژوهشگران مختلف در این زمینه انجام می‌دهند، تعاریف جدید بوم‌گرایی شکل می‌گیرد. بوم‌نقد -یا همان نقد بوم‌گرا- بیشتر موضوع محور است تا روش محور. موضوع اساسی آن رابطه انسان با محیط است. علاوه بر رابطه انسان و محیط، موضوع نقد بوم‌گرا معانی نمادین نسبت داده شده به طبیعت، الگوهای فکری ایجاد شده توسط این معانی، چگونگی شکل‌دهی طبیعت و انتساب فرهنگ‌های انسانی به گونه‌های حیوانی، نحوه به‌کارگیری زبان برای بازنمایی طبیعت و شیوه برخورد با محیط‌زیست است (Oppermann, 2012: 25). بوم‌نقد آموزش خوانشی را تشویق می‌کند که بر اساس آن خوانش، محیط فقط به‌مثابه بازتاب‌دهنده فضای داستان قلمداد نشود (Aslan & Bas, 2020: 712). نقدهای بوم‌گرا تنها به دنبال نظریه‌سازی و پیاده‌سازی آن بر متن ادبی نیستند؛ بلکه در پی اهدافی کاربردی‌اند؛

1. Thomas Carlyle

در واقع می‌خواهند با تغییر آگاهی مردم، «اخلاق زیست‌محیطی» نوینی را جایگزین تفکر انسان‌محور نمایند (Sarıkaya, 2012: 99). در رویکرد بوم‌گرا نظام سلسله‌مراتبی خلقت (انسان در رأس و جانوران، گیاهان و جمادات به ترتیب در مرتبه‌های پایین‌تر) از حیث ارتفاع ساقط است. چراکه نظام سلسله‌مراتبی مبتنی بر قدرت برتر^۱ است؛ ولی بوم‌گرایی به دنبال قدرت مشارکتی^۲. «هدف نقد بوم‌گرا از براندازی نظم سلسله‌مراتبی مبتنی بر برتری انسان و متزلزل ساختن اقتدار مطلق انسان بر جهان هستی، افزایش آگاهی بوم‌شناختی خواننده است» (Aslan & Bas, 2020: 712). افزایش آگاهی بوم‌شناختی انسان، زمینه را برای بازیابی هویت از دست‌رفته‌اش فراهم می‌سازد. «اولین گام فلسفه نقد بوم‌گرا، پی بردن به پتانسیل خودشکوفایی انسان و شروع به زندگی آگاهانه است. در این سبک زندگی که در آن آگاهی زیست‌محیطی گسترش می‌یابد، چرخه‌ای وجود دارد که وفق آن همه چیز به هم مرتبط است. در این چرخه زیست‌محیطی^۳، موجودات زنده به‌جای قرار گرفتن در بالا یا پایین، به‌عنوان زنجیره‌ای در ارتباط با یکدیگر عمل می‌کنند. بنابراین، انسان‌ها ضمن شکل دادن به خود^۴ بودن، به روابط و پیوندهای موجود خود با دیگر موجودات زنده و غیرزنده، زیست‌بوم‌ها^۵، زمین و امثالهم» نیز توجه می‌کنند (Dindar, 2012: 5). آرن ناس^۶، بنیانگذار بوم‌شناسی ژرف، به‌جای خود‌محوری فردی و جمعی، اتخاذ «تصویر تمام‌رخ نسبی» از جهان را پیشنهاد می‌دهد. بر اساس این نگاه نسبی‌گرا، زیست‌کره^۷ یک شبکه است که موجودات زنده گره‌های این شبکه‌اند و هویتی مستقل ندارند، بلکه هویت آنها در نسبتشان با سایر موجودات زنده، معنا می‌یابد (Buell, 2005: 137). این نگاه ناس با تفکر ساختاری سوسور^۸ قابل مقایسه است. سوسور نشانه‌های نظام زبان را به سوراخ‌های تور تشبیه می‌کند که صرفاً در رابطه با سوراخ‌های دیگر معنا می‌یابند؛ نه به شکل منفرد. در همین راستا جریان بوم‌شناسی ژرف با طرح «خود بوم‌شناختی» مرزهای «خود» را تا تمام زیست‌کره گسترش می‌دهد. یعنی با ایجاد رابطه این‌همانی بین خود و طبیعت، مرزهای هویت از پوست و جسم

1. Power-over
2. Power-with
3. Eco-cycle
4. self
5. ecosystem
6. Arne Naess
7. biosphere
8. F. Saussoure

انسانی فراتر می‌رود و هر موجود زنده بخشی از این «خود مبسوط» به‌شمار می‌آید (پارساپور، ۱۳۹۲ الف: ۱۵۳). نظریه خود مبسوط ناس در نظریه کوانتوم کپنهاگ مبنی بر مرززدایی بین مشاهده‌گر (انسان) و مشاهده‌شونده (طبیعت) ریشه دارد. برخلاف «بوم‌شناسی سطحی»^۱ که از محیط زیست نه به‌خاطر ارزش ذاتی آن، بلکه به‌خاطر سلامت و ثروت مردم کشورهای توسعه‌یافته دفاع می‌کند؛ «جریان بوم‌شناسی ژرف» از مساوات‌طلبی زیست‌کرهای پشتیبانی می‌کند. به‌عبارتی دیگر «همه موجودات زنده هر چه باشند، برای زندگی و رشد حقوقی مشابه دارند» (همان: ۱۵۴). مطابق اخلاق زیست‌محیطی این دیدگاه، ارزش موجودات زنده مستقل از سودمندی آنهاست. از دید برخی اکوفمینیست‌ها نظریه «خود مبسوط» بوم‌شناسی ژرف‌گرا به‌مثابه صدور مجوز استعمار شدن طبیعتی است که حقیقتاً به‌عنوان دیگری مستقل به رسمیت شناخته نمی‌شود (vide. Plumwood, 1993; Warren, 1999). چراکه انسان آزاد است تا با خود (و با طبیعتی که جزئی از خود مبسوط بوم‌شناختی‌اش است) هر جور که بخواهد رفتار کند. بوم‌شناسی ژرف و اکوفمینیسم هر دو در اینکه انسان محوری مقصر بحران‌های زیست‌محیطی است، با یکدیگر هم‌قول‌اند. اختلاف این دو در این است که اولی، فردگرایی ذره‌ای را علت انسان محوری می‌داند و دومی، انگاره‌های مردسالارانه را (پارساپور، ۱۳۹۲ الف: ۱۷۷). منظور از فردگرایی ذره‌ای نگاه جزء‌گرا به عناصر طبیعت و در تقابل با نگاه کل‌گرا و شبکه‌ای به طبیعت است. انکار تفکر فردگرایی ذره‌ای در بوم‌شناسی ژرف، وامدار اسپینوزا^۲ است.

اکوفمینیسم به ساختار فرهنگی طبیعت که شامل زبان، دانش و سایر پیش‌فرض‌های قدرت است توجه نشان می‌دهد (Legler, 1997: 227)؛ یعنی فقط نظام صنعتی و مدرنیته را مقصر تخریب محیط‌زیست نمی‌داند؛ بلکه گفتمان‌هایی مانند زبان و دین را نیز به‌عداوت با محیط‌زیست محکوم می‌کند، دین را به اتهام تفکر انسان‌محور و زبان را به اتهام بازنمایی‌های ریاکارانه. در «سفر پیدایش» خطاب به انسان آمده است: «زمین را پر کنید و آنرا مقهور سازید و به ماهیان دریا و مرغان هوا و به تمامی حیوانات که بر روی زمین می‌جنبند تسلط یابید» (کتاب مقدس، ۱۴۰۱: سفر پیدایش/ ۲۸). دین انسان را اشرف مخلوقات و طبیعت را طفیلی انسان می‌داند (متاعاً لکم و لانعامکم (قرآن، نازعات: ۲۳) همه اینها برای شما و چهارپایان است). البته در این میان، عده‌ای نیز با استناد به برخی روایات و متون مقدس برای رفع اتهام

1. Shallow Ecology
2. Baruch Spinoza

بوم‌ستیزی دین می‌کوشند. در کنار اکوفمینیست‌ها، زبان‌شناسان زیست‌محیطی نیز زبان را متهم به بوم‌ستیزی می‌کنند. نخستین بار اصطلاح «بوم‌شناسی زبان»^۱ را هاوگن^۲ در معنای هر گونه تعاملی بین زبان و محیط زیست به کار برد (رشیدی، ۱۳۹۳: ۱۹۹). زبان با ظاهری معصوم و بی‌طرف، «در گفتمان‌سازی رابطه انسان و طبیعت ایفای نقش می‌کند» (Aslan & Bas, 2020: 712). مثلاً زبان با کاربرد فعل‌های مجهول در خصوص آسیب‌هایی مثل خشک شدن رودخانه‌ها و پاره شدن لایه اوزون نقش فاعل این آسیب‌ها (انسان) را پنهان می‌سازد. به‌کارگیری واژه‌هایی مثل «گازهای گلخانه‌ای» که به‌خاطر صفت «گلخانه‌ای» بار شناختی مثبتی را بازنمایی می‌کنند برای نام‌گذاری گازهای مخرب که انسان تولید می‌کند، نمونه‌ای دیگر از نقش بوم‌ستیزی زبان است. در همین باره، کوئل^۳ می‌گوید: «با اینکه طبیعت مستقل از آنچه در مورد آن می‌گوییم وجود دارد؛ اما برای ما فقط تا زمانی وجود دارد که ما چیزی در مورد آن بگوییم» (vide. Şen, 2018: 43). بنابراین زبان، آگاهی ما از وجود و حدود طبیعت را شکل می‌دهد و آگاهی ما نیز، رفتار ما در قبال طبیعت را. ک-دین^۴ معتقد است بحران زیست‌محیطی زاینده تفکر جدانديش ماست (5: 1994). زبان، به‌خاطر دسته‌بندی اسامی و مقوله‌بندی اشیا جدانديشی را در انسان نهادینه می‌کند. اکوفمینیست‌ها معتقدند زبان با دوقطبی‌سازی مفاهیمی چون مرد/زن، فرهنگ/طبیعت، متمدن/بدوی، عقل/احساس، روح/جسم به ایجاد و تثبیت تفکر جدانديش مبادرت می‌ورزد. این دوقطبی‌ها برساخته گفتمان مردسالار است، اما زبان آنها را به‌گونه‌ای طبیعی‌سازی^۵ می‌کند که گویی تقابلهایی ازلی و ذاتی هستند. این دوقطبی‌سازی‌ها تنها به مرز توصیف متوقف نمی‌شود؛ بلکه با ایجاد برتری کاذب یکی از قطب‌ها (تفوق قطب مردانه بر قطب زنانه) باعث امتیازبخشی تجویزی می‌شود. مثلاً نظام دوقطبی انسان را به دو بخش تقسیم می‌کند: روح و جسم. سپس روح را در جایگاه برتری نسبت به جسم می‌انگارد. نظام دینی نیز به‌عنوان نظامی مردسالار، برای روح جایگاه والاتری قائل است. جنبش فمینیسم پساساختگرا که در پی واسازی تقابل‌های مردسالارانه است؛ این تفوق را وارونه می‌کند؛ در نتیجه برای بدن جایگاهی برتر قائل می‌شود. سیکسو^۶ به‌عنوان یکی از نظریه‌پردازان

1. Ecolinguistics
2. E. Haugen
3. J. S. Kovel
4. K-Dean
5. Naturalize
6. H. Cixous

فمینیسم پسا ساختگرا، خطاب به زنان می‌گوید: «خودت را بنویس. بدنت باید شنیده شود» (کلیگز، ۱۳۹۹: ۱۵۱). به پیروی از جنبش‌های فمینیسم، در رویکرد اکوفمینیسم پسا ساختاری، بازنمایی بدن در داستان‌های زیست‌محیطی مورد توجه واقع می‌شود.

۳- داده‌ها

۳-۱- خلاصه‌ای از درخت بخشنده

درخت پسر کوچولویی را دوست داشت. پسرک هر روز می‌آمد با درخت قایم‌باشک بازی می‌کرد؛ سیب می‌خورد، از تنه‌اش بالا می‌رفت، با برگ‌هایش تاج درست می‌کرد و بر سر می‌گذاشت. پسر کم‌کم بزرگ شد و هر روز کمتر از روز قبل به درخت سر می‌زد. تا اینکه یک روز وقتی به سراغ درخت آمد و درخت او را کمافی‌السابق به بازی و به خوردن میوه‌هایش دعوت کرد، پسرک این رفتارها را کودکانه خواند و از درخت درخواست پول کرد. درخت به پسر سیب‌هایش را داد که ببرد بفروشد و پولش را بردارد. درخت از اینکه می‌توانست کمکی به پسرک کند خوشحال بود. پسر تا مدت‌ها بازنیامد تا اینکه یک روز دوباره برگشت. این بار از بی‌خانه بودن شکایت کرد. درخت که خانه‌ای جز جنگل نداشت، به پسرک پیشنهاد داد که با بریدن شاخه‌ها خانه‌ای بسازد. درخت از اینکه می‌توانست به پسرک کمک کند خوشحال بود. پس از مدت‌ها دوباره پسرک بازگشت و درخت از دیدن پسرک خوشحال شد. پسرک از درخت تمنای قایق کرد. درخت تنه خود را در اختیارش گذاشت تا قایقی بسازد و به سفری برود که آرزویش را دارد. درخت باز هم خوشحال بود. در پایان داستان، باز هم پسرک بازگشت. کنده درخت، این بار از اینکه هیچ چیزی برای بخشیدن به پسر ندارد، ابراز شرمندگی کرد. پسرک این بار چیزی نمی‌خواست، جز جایی برای نشستن. کنده درخت، وجودش را زیر پای پسرک گذاشت و بار دیگر خوشحال بود.

۳-۲- خلاصه‌ای از دنیا بدون درخت

گنجشک‌ها روی شاخه درخت می‌نشینند. درخت شاخه‌هایش را تکان می‌دهد و آنها را از خود دور می‌کند. چشمه آنها را به نزد خود فرامی‌خواند. درخت از اینکه چشمه، گنجشک‌ها را کنار خود جمع کرده است گله می‌کند. درخت می‌گوید: من از جیک‌جیک گنجشک‌ها بدم می‌آید. چشمه می‌گوید: «ولی من آوازشان را دوست دارم؛ دنیا بدون آواز گنجشک‌ها زیبا نیست».

گوسفندها می آیند که زیر سایه درخت بخوابند. درخت آنها را به خود نمی پذیرد. چشمه آنها را به کنار خویش فرامی خواند. باز درخت با چشمه وارد چالش می شود و چشمه می گوید: «دنیا بدون گوسفندها زیبا نیست». پیرمردی گرسنه و خسته می آید. دست هایش را لای شاخه های درخت می کند تا میوه ای بچیند. درخت شاخه هایش را جمع می کند و می گوید: «میوه های من برای خوردن نیست». پیرمرد دستش را از لای شاخه ها بیرون می کشد. چشمه او را به خود فرا می خواند. پیرمرد سیب قرمزی که توی آب چشمه است را برمی دارد. درخت به چشمه اعتراض می کند. چشمه پاسخ می دهد: «دنیا بدون آدم ها زیبا نیست». کرم می آید و می خواهد زیر پوست درخت بخزد. باز ماجرای طرد از سوی درخت و پذیرش از سوی چشمه تکرار می شود. درخت به چشمه می گوید: «از تو هم بدم می آید. پای درخت که جای چشمه نیست». چشمه وقتی که درخت خواب است، آنجا را ترک می کند. ظهر از گرما درخت تشنه اش می شود ولی آبی در زمین نمی یابد. بین راه چشمه ناگهان تصمیم به بازگشت می گیرد. درخت از بازگشت چشمه خوشحال می شود (نک. تصویر ۱). چشمه می گوید: «توی راه یادم افتاد که دنیا بدون درخت زیبا نیست».

۴- تحلیل تطبیقی

۴-۱- درون مایه تلویحاً بوم گرا

با خوانش بوم گرایانه، درون مایه هر دو داستان بخشندگی طبیعت است. در درخت بخشنده، درخت نماد طبیعت بخشنده است و در دنیا بدون درخت، از آب به عنوان نماد طبیعت بخشنده استفاده شده است. از آنجا که درون مایه دنیا بدون درخت، حیات درخت را بدون آب غیر قابل تصور می داند؛ پس جایگاه آب نسبت به درخت، جایگاه لازم نسبت به ملزوم است. پایان بندی داستان مذکور تلویحاً مبتنی است بر شعار «آب مایه حیات است» و درون مایه داستان تلویحاً بر پایه بی توجهی همه شخصیت های داستان به نقش حیاتی آب است. همه شخصیت های داستان مذکور درخت را می بینند ولی آب را نمی بینند. از همین رو، ابتدا رفاه خود را در نزدیکی به درخت می جویند؛ غافل از اینکه چشمه نیز به اندازه درخت استعداد بخشندگی دارد و حتی میوه درخت (سیب) را نیز می تواند به آنها ببخشد. کشمکش در درخت بخشنده بین درخت (طبیعت) و انسان است. یعنی انسان نقطه مقابل طبیعت محسوب می شود. به همین دلیل، سواستفاده انسان از بخشندگی طبیعت

مورد انتقاد قرار می‌گیرد. کشمکش در دنیا بدون درخت، بین دو عنصر درون‌محیطی (درخت و آب) است. برخلاف داستان سیلورستاین^۱، راوی دنیا بدون درخت، دامنه تعریفش از طبیعت گستره بی‌کرانی دارد. جهان و تمام موجودات داخل آنرا بخشی از طبیعت می‌داند. در این تعریف، انسان نقطه مقابل طبیعت نیست؛ جزئی از طبیعت است؛ لذا این دیدگاه همراستا با انکار فردگرایی ذره‌ای در نظریه بوم‌شناسی ژرف است.

تصویر (۱)

۲-۴- بخش‌بندی

در تصویر روی جلد درخت بخشنده، پایین‌ترین شاخه درخت حالت دستی را دارد که دراز شده است تا با باز کردن مشتش، سیبی را به پسرکی که زیر آن ایستاده است ببخشد (تصویر ۲). از همین رو طرح روی جلد صفت بخشندگی (سخاوتمندی) درخت را بازنمایی می‌کند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1. Silverstein

تصویر (۲)

در زبان فارسی «بخشنده» در دو معنا استفاده می‌شود: یکی به معنای «عطاکننده» (کسی که از اموال خودش می‌گذرد) و دیگری در معنای «عفوکننده» (کسی که از قصور دیگران می‌گذرد). صفت *giving* در زبان انگلیسی به معنای «سخاوتمند» است، نه «عفوکننده». عنوان انگلیسی کتاب درخت بخشنده و طرح روی جلدش، صفت بخشنده‌گی (عطاکننده‌گی و سخاوتمندی) درخت را برجسته می‌کند، نه وجه بخشاینده‌گی (عفوکننده‌گی)^۱ را (زنجانیر و دیگران، ۱۴۰۱: ۳۲۳). این درحالی است که بر اساس پیرنگ داستان، درخت علاوه بر ویژگی بخشنده‌گی (سخاوتمندی)، ایضاً دارای ویژگی بخشاینده‌گی (گذشت از قصور و نامهربانی‌های مکرر پسرک) است؛ اما بر اساس عناصر پیرامنتی (طرح روی جلد و عنوان کتاب) صرفاً خصلت سخاوتمندی درخت برجسته می‌شود. دنیا بدون درخت، با نمایش اعطای بی‌چشم‌داشتِ جای خنک به گوسفندان، سیب به پیرمرد، آب به گنجشک‌ها و لانه به کرم در تمام اپیزودهای داستان ویژگی سخاوتمندی چشمه را بازنمایی می‌کند؛ اما پایان‌بندی داستان، مبتنی بر بخشنده‌گی (سخاوتمندی) او نیست؛ بلکه مبتنی بر بخشاینده‌گی (عفوکننده‌گی) اوست. چراکه از بی‌مهری و بدرفتاری درخت درمی‌گذرد و باز می‌گردد. این پایان‌بندی غافلگیرانه ژانر داستان را به داستان‌های لطیفه‌گون^۲ متمایل کرده است. از آنجا که اگر داستان لطیفه‌گون دارای پیام باشد، آن پیام در نقطه غافل‌گیری پایان داستان نمود می‌یابد؛ بنابراین پیام اصلی در بخشاینده‌گی پایانی چشمه است. من حیث المجموع، قهرمان هر

1. forgiving
2. anecdote

دو داستان همزمان متّصف به دو صفت بخشندگی (سخت‌و‌تمندی) و بخشاینده‌گی (عفوکنندگی) هستند؛ اما درخت بخشنده صفت بخشندگی را برجسته می‌کند و دنیا بدون درخت، بخشاینده‌گی را. چراکه پیرامتن (طرح روی جلد و عنوان) کتاب اولی بر بخشندگی افراطی درخت تأکید می‌ورزد و گره‌گشایی پایانی داستان لطیفه‌گون دومی، بخشایشگری طبیعت (چشمه) را عامل زیبایی جهان می‌خواند.

۳-۴- جان فشانی

اگرچه هر اپیزود از پیرنگ هر دو اثر، روایت‌گر سخت‌و‌تمندی و بخشندگی قهرمان داستان (طبیعت) است؛ اما نوع بخشندگی آنها یکسان نیست. در درخت بخشنده، شخصیت اصلی هر بار قسمتی از وجود و هستی خود را می‌بخشد و با هر بخشش به مرگ و انقراض نزدیک می‌شود. در حالی که در دنیا بدون درخت، بخششگری چشمه منجر به نابودی او نمی‌شود. وقتی که چشمه به پیرمرد سیب می‌بخشد، سیب بخشی از دارایی چشمه است، نه بخشی از وجودش. یعنی سیب موجودیتی مستقل از چشمه دارد که معلوم نیست چشمه آنرا از کجا گیر آورده است؛ اما وقتی درخت بخشنده به پسرک سیب می‌بخشد، پاره‌ای از وجود خودش را هدیه می‌دهد. سیب را از جایی گیر نیآورده است، سیب میوه و پاره تن اوست. وقتی شاخه‌هایش را می‌بخشد تا پسرک خانه بسازد، گویی اجازه می‌دهد تا دست‌هایش را به خاطر رفاه و خوشحالی او قطع کنند. چراکه در تمام تصاویر کتاب، شاخه‌های درخت شبیه دست انسان تصویرگری شده‌اند. وقتی درخت اجازه می‌دهد پسرک تنه‌اش را قطع کند و با آن قایق بسازد، از تن خود می‌گذرد. بنابراین بخشندگی قهرمان درخت بخشنده، از نوع جان‌فشانی و ایثار است؛ در حالی که درجه بخشندگی قهرمان دنیا بدون درخت، از مرز حاتم‌بخشی و هبه مایملک فراتر نمی‌رود.

۴-۴- عاشقانگی

قهرمان‌های هر دو داستان، سرشار از عشق‌اند؛ اما عشق آنها از دو منظر با هم تفاوت دارد: نخست اینکه درخت بخشنده، عشقی بی‌قید و شرط را به نمایش می‌گذارد. درخت از پسرک هر قدر هم بی‌مهری و ناسپاسی می‌بیند، باز همین که او را می‌بیند، خوشحال می‌شود. این در حالی است که قهرمان دنیا بدون درخت، از ناسپاسی دلگیر می‌شود و همنشین همیشگی

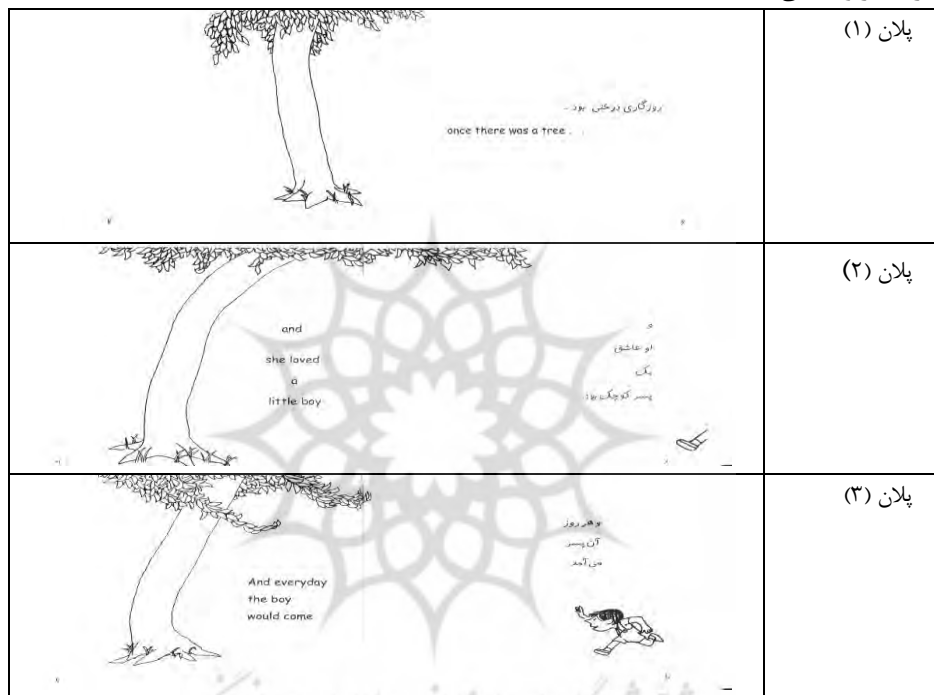
خود را رها می‌کند و در بین راه فقط از روی مصلحت‌اندیشی تصمیم به بازگشت می‌گیرد. یعنی نه به خاطر نفس درخت، بلکه تنها به خاطر حفظ زیبایی دنیا تن به بازگشت می‌دهد. یعنی برای او نظام طبیعت اهمیت دارد، نه جوهر منفرد هر یک از موجودات. بوم‌گرایی ژرف، با انکار فردگرایی ذره‌ای، قائل به ارزش اخلاق زیست‌محیطی شبکه‌ای است. دیگر اینکه، عشق چشمه، عشق به یک شخص خاص نیست. عشق به گنجشک، گوسفند، کرم، انسان و به همگان است و ماهیتی نوع‌دوستانه دارد؛ اما عشق درخت بخشنده، عشق مادرانه است. چراکه اولاً جنسیت درخت در «درخت بخشنده» مؤنث است و با ضمیر *she* و *her* به آن اشاره می‌شود. ثانیاً فرایند رشد پسر پایه‌پای پیر شدن و فرسودگی درخت اتفاق می‌افتد. ثالثاً درخت در هر مرحله از فرایند رشد فقط به این پسرک (نه به هر شخص دیگری) چیزی را می‌بخشد. از همین رو، عشق مادرانه نسبت به پسرک دارد و این عشق مادرانه خوانشی اکوفمینیستی به درخت بخشنده می‌دهد و عشق فراگیر چشمه خوانشی مبتنی بر بوم‌گرایی ژرف، به دنیا بدون درخت.

۴-۵- انسان و طبیعت

دنیا بدون درخت انسان را در هیئت پیرمردی در محور همنشینی با سایر شخصیت‌های فرعی (کرم، گوسفند و گنجشک) قرار می‌دهد. در این دیدگاه، انسان نیز مانند پرندگان، چرندگان و خزندگان جزئی از طبیعت است و هیچ رجحانی نسبت به سایرین ندارد. از همین رو، شخصیت انسانی داستان نقش بسزایی در کشمکش داستان ندارد. به جای پیرمرد هر موجود غیرانسانی زنده‌ای (مثلاً سنجاب، دارکوب یا غیره) می‌توانست در کنار گنجشک و کرم و بقیه قرار بگیرد و همچنان پیرنگ، بدون خدشه، به قوت خود باقی بماند. در درخت بخشنده انسان در جایگاه شخصیت اصلی داستان (در نقش پسرک) قرار گرفته است و هیچ شخصیت غیرانسانی دیگری نمی‌توانست در جایگاه او قرار بگیرد؛ چراکه نیاز به میوه برای فروش و درآمدزایی، نیاز به شاخه برای خانه‌سازی، نیاز به تنه برای مسافرت، نیازهای یک شخصیت غیرانسانی نمی‌تواند باشد و نوع هر یک از این نیازها نیز فرایند رشد سوژه انسانی را بازنمایی می‌کنند. با استقرار انسان در جایگاه شخصیت اصلی داستان، خودبه‌خود کشمکش داستان به سوی چالش انسان با طبیعت سوق می‌یابد. با اینکه انسان در جایگاه اصلی این داستان قرار دارد؛ اما تصاویر کتاب (دو پلان آغازین کتاب)، انسان را نه لازمه هستی، بلکه به‌عنوان طفیلی آن تداعی می‌کند و به‌لحاظ وجودی، طبیعت را مستقل و مقدم بر انسان. در واقع، کتاب با پلانی آغاز می‌شود که

هیچ انسانی در تصویر دیده نمی‌شود و همچنین در متن نیز نامی از شخصیت انسانی داستان (پسرک) برده نمی‌شود: «روزی روزگاری، یک درختی بود»^۱. تصویر متناظر با این متن (تصویر ۳ پلان ۱)، درختی تنها را نشان می‌دهد.

در پلان بعد (پشت صفحه)، متن می‌گوید: «و او پسرکی را دوست داشت»^۲. تصویر متناظر با این متن (تصویر ۳ پلان ۲)، علاوه بر درخت، قسمتی از ساق پای پسرکی را نیز وارد قاب تصویر می‌نماید؛ اما بدن و بقیه پای این پسرک در داخل قاب تصویر وجود ندارد. یعنی صرفاً کفش و ساق پای این پسرک در انتهای لبه بیرونی صفحه ترسیم شده است، به طوری که گویی از بیرون کتاب به سوی داخل کتاب (به سمت درخت) در حال دویدن است. به عبارتی دیگر، شخصیت انسانی داستان از پلان دوم، در آستانه حضور قرار می‌گیرد، نه از پلان نخست (زنجانبر و فلیچی، ۱۴۰۱: ۱۷۶-۱۷۷).

تصویر (۳)

- 1 . Once there was a tree.
- 2 . And she loved a little boy.

پس بر اساس خوانشی نشانه‌شناختی، درخت بخشنده هستی را بدون حضور انسان قابل تصور می‌داند و پس از نمایش طبیعت بدون حضور انسان، کم‌کم در تصاویر صفحات بعدی پای انسان (پسرک) به طبیعت بکر^۱ باز و تخریب تدریجی درخت به دست او آغاز می‌شود. «بر اساس این درک، طبیعت به‌عنوان موجودیتی مستقل پذیرفته می‌شود که می‌تواند هویت خود^۲ را خودش تعریف کند، نه اینکه به‌مثابه عنصری فرعی در اختیار و مصرف بی‌پایان انسان قرار گیرد و تکامل وجودش قائم به انسان باشد» (Aslan & Bas, 2020: 712). سیلورستاین می‌توانست مطابق عرف تصویرگران، پسرک را از پلان دوم به‌صورت تمام و کمال در تصویر نشان دهد، اما به‌عمد صرفاً حضور گوشه پای پسرک را اعلام می‌کند و در پلان سوم، پسرک را تمام و کمال به صحنه اضافه می‌کند. این شگرد افزودن تدریجی شخصیت انسانی (فید-این^۳ کردن شخصیت)، در دنیا بدون درخت دیده نمی‌شود؛ چراکه بنا به پیش‌فرض آن، انسان چیزی جدای از طبیعت نیست که بخواهد از بیرون طبیعت وارد داستان شود. انسان در محور همنشینی با کرم، گنجشک، گوسفند و سایر اجزای طبیعت قرار دارد. این نگاه پسانسان‌گرا^۴، انسان را نه سرور، بلکه موجودی در کنار سایر عناصر طبیعت قلمداد می‌کند. هانا آرنهت^۵ این برابری انسان با سایر عناصر محیطی را «یگانه‌انگاری برابرگرا» می‌خواند و گونه انسان را بخشی از طبیعت می‌داند (به نقل از معینی و دیگران، ۱۴۰۰: ۱۶۶). در درخت بخشنده تصاویر نشان می‌دهند که انسان جزئی از طبیعت نیست؛ بلکه نقطه مقابل طبیعت و یک دیگری^۶ به شمار می‌آید که از بیرون طبیعت وارد آن می‌شود. سیلورستاین از این سو، دیگربودگی^۷ پسرک را به تصویر می‌کشد و از آن سو، چشم‌پوشی درخت را در قبال این دیگربودگی روایت می‌کند. یعنی داستان درختی را روایت می‌کند که علی‌رغم استقلال و تقدّم وجودی‌اش نسبت به پسرک، باز هم از فرط بخشندگی، پسرک را به‌مثابه دیگری نمی‌بیند؛ بلکه او را مانند فرزندی می‌بیند که به لحاظ تقدّم-تأخّر زمانی نسبت به مادر خود متأخرتر است. بنابراین، داستان با نگاهی انتقادی بیان می‌کند که اگرچه از دید فرهنگ سودگرای انسان، طبیعت جایگاه یک دیگری را دارد؛ اما واقعیت این است که طبیعت

1. wilderness
2. own
3. fade-in
4. Posthumanist
5. H. Arendt
6. other
7. otherness

بخشنده انسان را دیگری به حساب نمی‌آورد. دیگری‌انگاری یک برساخت فرهنگی است، نه یک حقیقت ذاتی. در ابتدای داستان، وقتی پسرک هنوز کودکی معصوم است و تحت تأثیر فرهنگ دچار جامعه‌پذیری نشده است، هر روز به درخت سر می‌زند و نسبت به درخت احساس یگانگی و این‌همانی می‌کند؛ اما به تدریج که بزرگ و جامعه‌پذیرتر می‌شود، از درخت فاصله می‌گیرد و فقط زمانی که به درخت نیاز دارد، به او سر می‌زند. بنابراین داستان، با نگاهی انتقادی تقابل دوگانه فرهنگ و طبیعت را به نمایش می‌گذارد. سیلورستاین در دو سکانس آیرونیک، ژست پوچ حامیان محیط‌زیست را نیز به چالش می‌کشد. در اولین سکانس آیرونیک (تصویر ۴)، پسرک روی تنه درخت قلبی را به نشانه علاقه‌اش به درخت حک کرده است. داخل این قلب عبارت عاشقانه «من و درخت» به صورت مخفف^۱ حک شده است. این سکانس جمله «محیط زیست بخشی از وجود ماست» (Buell, 2001: 55) را تداعی می‌نماید. از طرفی در همین سکانس، پشت پای پسرک چاقویی افتاده است که تداعی گر شعر پارادوکسیکال معروف «رو درخت، با نوک خنجر زنده باد درخت! نوشتیم» (گلوبی، ۱۳۸۲: ۳۷) است. این پارادوکس عطف‌ت (درج قلب بر روی درخت) و قساوت (زخمی کردن درخت با چاقو)، ناشی از نگاه ریاکارانه و شیادانه طرفداران محیط‌زیست است یا ناشی از دوستی ساده‌لوحانه آسیب‌زای^(۱) آنها؟ طرف مقابل درخت (شخصیت مؤنث) پسرکی است که جنسیت مذکر دارد و مدعی گفتمان طبیعت‌دوستی است. تقابل دو جنس در این داستان، خوانش بوم‌زن‌گرایی داستان را تقویت می‌کند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1 . M.E & T= Me and Tree

تصویر (۴)

برخی مؤلفانی که دست به بازآفرینی درخت بخشنده زده‌اند، نابودی درخت را ناشی از عدم درک متقابل جنسیت مذکر دانسته‌اند و از همین‌رو، در کتاب‌هایی مانند *نقیضه* درخت بخشنده (Jamcracker, 2012)، به جای شخصیت مذکر از شخصیت مؤنث استفاده شده است. در بازآفرینی ایشان، دختر به خاطر درک متقابلی که از درخت دارد؛ باعث احیای درخت فرسوده می‌شود.

در دومین سکانس آبرونیک (تصویر ۵)، در بالای قلبی که در یک زمانی روی آن عبارت «من و درخت»^۱ حک شده است، قلب دیگری به چشم می‌خورد که در آن، مخفف اسم معشوق جوانی^۲ جایگزین مخفف نام درخت^۳ شده است. در کنار قلب جدیدی که بر عبارت «من و

1 . M.E & T

2 . (Y. L) = Young Love

3 . (T) = Tree

معشوق جوان^۱ محاط شده است، پاهای پسرک و دخترک جوانی دیده می‌شود که پیش هم در پشت درخت هم‌خواب شده‌اند. این سکانس، خیانت پسرک به عشق اول (خیانت به درخت) را به تصویر می‌کشد. در این صحنه، برگ‌ها، مانند قطرات اشک از درخت فرومی‌ریزند. فروریزی منفعلانه اشک‌های درخت، بازنمایی خیانت نظام مردسالار به اوست و هم‌خوابی با دختر جوان نشان از غفلت ادامه‌دار زنانی است که همچنان فریب نظام خیانتکار مردانه را می‌خورند و به ستمدیدی درختی (زنی) که در کنارشان اشک می‌ریزد توجهی ندارند.

تصویر (۵)

تقدم- تأخر مکانی قلب‌های مندرج بر روی درخت، نشانه تقدم- تأخر زمان شکل‌گیری آنها است. از همین رو با استناد به اینکه جایگاه درج عبارت *M.E & T* به ریشه درخت نزدیک‌تر است، تا جایگاه درج عبارت *ME & Y. L* (تصویر ۵)، بنابراین داستان مذکور عشق انسان به درخت را قدیمی‌تر از عشق انسان به انسان می‌داند (زنجبیر و فلیحی، ۱۴۰۱: ۱۸۶). تصویر به رابطه عاشقانه فراموش‌شده‌ای اشاره می‌کند که در دوران کودکی بشر بین انسان بدوی و طبیعت وجود داشته است؛ ولی در دوران بلوغ بشر (در عصر جامعه متمدن و رشدیافته)، توسط معشوق‌های جایگزین گسسته شده است. سلسله استثمار شدن درخت، با تأمین خوراک (خوردن سیب) آغاز می‌شود و با ساختن وسیله نقلیه (قایق) پایان می‌پذیرد. بنابراین فرایند پیش‌روی داستان متناظر با فرایند پیشرفت انسان از بدویت (خوردن سیب) تا تمدن (ساختن وسیله نقلیه) است.

1. *M.E & Y. L = Me and Young Love*

۴-۶- زن و طبیعت

در هر دو داستان، درخت در محور جانشینی با «زن» قرار دارد. یکسوی گفتمان در درخت بخشنده، پسرک و در دنیا بدون درخت، مجموعه‌ای از موجودات زنده (پیرمرد، گنجشک، کرم و گوسفند) است. در سراسر درخت بخشنده انسان مقابل درخت (مقابل زن) مذکر است اما در دنیا بدون درخت، فقط یکی از تقابل‌های درخت (زن) با جنسیت مذکر (پیرمرد) رخ می‌دهد. به همین دلیل رنگ جنسیت و خوانش اکوفمینیست در داستان اولی بسیار پررنگ‌تر از دومی است.

در درخت بخشنده، پسرک (انسان) شخصیتی است که درخت (زن/مادر) را سوژه‌ای همسنگ خود می‌انگارد و برای تأمین نیازهای خود هر بار ضمن درخواستی مؤدبانه، از او اجازه می‌گیرد. درخت که عاشق پسرک است در معذوریت عاطفی قرار می‌گیرد و هر بار به میل او تن می‌دهد: «من به پول احتیاج دارم. می‌توانی کمی پول به من بدهی؟» (Silverstein, 2011). در دنیا بدون درخت، انسان (پیرمرد) درخت را به‌مثابه ابژه و شی می‌انگارد و از او هیچ اجازه‌ای نمی‌گیرد و گویی استفاده از دارایی تحت اختیار درخت را تجاوز به حقوق آن تلقی نمی‌کند: «پیرمردی گرسنه و خسته آمد؛ دست‌هایش را لای شاخه‌های درخت کرد تا میوه‌ای بچیند. درخت شاخه‌هایش را بالا برد.» (دهریزی، ۱۳۹۳: ۱۲). ژیک^۱ درخواست مؤدبانه را دارای خشونت و ظلم بیشتری می‌داند، تا تصاحب قهرآمیز. چراکه درخواست‌های مؤدبانه (یا به قول ژیک: ژست‌های پوچ) کارکردهای فراانتخابی دارند (ژیک، ۱۳۹۵: ۲۳). پسرک در عین اینکه با درخواست مؤدبانه خود، ظاهراً حق انتخاب آزاد درخت را به رسمیت می‌شناسد؛ اما شرایط عاطفی را طوری رقم می‌زند که درخت به میل خودش، میل پسرک را انتخاب می‌کند. اجبار در جامعه امروزی، قهرآمیز نیست؛ بلکه مانند درخواست‌های پسرک، به شکل هژمونی مردسالارانه و در بستر خواهشی متمدّانه بر ناخودآگاه زن تحمیل می‌شود و ناخودآگاه درخت، انتخابی جز انتخاب پسرک ندارد. فریدمن^۲ این توهم انتخاب را «انتخاب اجباری» (vii: 1999) می‌نامد. در نقطه مقابل، در دنیا بدون درخت، پیرمرد به شیوه‌ای نامتمدن و بدون هیچ درخواستی، با تعدی به سیب‌های درخت قصد ارضای نیاز خود را دارد و درخت بدون هیچ معذوریت عاطفی و تعارفی، آزادانه از تجاوز به حریم خود دفاع می‌کند. واقعیت این است که در این داستان، درخت حق کسی را تضییع نکرده است؛ فقط از کسانی

1. Žižek

2. Friedman

که با قصد تعدّی، به او نزدیک می‌شوند، بیزار است؛ پس چرا به‌عنوان شخصیتی خودخواه در داستان بازنمایی شده است؟ این در حالی است که، پیرمرد و دیگرانی که بی‌اجازه، قصد استفاده از متعلقات درخت را دارند، به‌عنوان سوژه‌هایی مظلوم بازنمایی شده‌اند؛ به‌ویژه اینکه زبان روایت با صفت‌هایی مثل «پیرمرد»، «گرسنه» و «خسته» سعی در توجیه و تطهیر تعدّی پیرمرد به حریم درخت (زن) دارد. زبان، تعدّی به حقوق درخت (زن) را طبیعی‌سازی می‌کند. بنابراین به‌لحاظ زبان‌شناسی زیست‌محیطی، بازنمایی صفت بخشندگی چشمه به بهای سیاه‌نمایی چهره درخت صورت گرفته است. با رویکرد اکوفمینیست (زن‌بوم‌گرا)، همواره بین تسلط بر طبیعت و زنان سرکوب‌شده مشابهت وجود دارد (پارساپور، ۱۳۹۲: ۸۳). از همین رو است که در سرودهای جنبش زنان رفع هوای آلوده و جلوگیری از نابودی درخت‌های فرسوده و آزادی زن همگی در کنار یکدیگر مطالبه می‌شوند. درخت و زن هر دو بخشنده و بارآور هستند و در برابر ظلم و تعدّی دیگران، بی‌صدا. دنیا بدون درخت، با خوانشی اکوفمینیست متنی مردسالار به‌شمار می‌آید. چراکه گفتمان مذکور درخت را در محور جانشینی با زنی خودخواه و چشمه را در محور جانشینی با زنی مهربان (و زیباپسند) قرار داده است. درخت (زن خودخواه) در برابر طبیعی‌سازی تجاوز به‌عنف و علیه تعدّی به حقوق زن (دست‌درازی به میوه‌هایی که جزئی از بدن اوست، تعدّی به سایه‌ای که لذت خوابیدن گوسفندان را فراهم می‌کند، نزدیکی به پوست خود که گرم قصد لغزیدن به روی آن را دارد) دفاع می‌کند؛ اما ایدئولوژی استعمارطلب پنهان در پشت گفتمان، کنش او را به‌عنوان شخصیتی منفی بازتاب می‌دهد و چشمه (زن تسلیم در برابر خواهش‌های مردسالارانه) را به‌عنوان شخصیتی مثبت. بنابراین در داستان پادفمینیست دهریزی، نمادهای زنانه قربانی بازنمایی ارزش‌های فرهنگ مردسالار می‌شوند. «بشر باید اجازه دهد که همه چیز به‌طور خودجوش توضیح داده شود، نه اینکه آنها را به‌خاطر ارزش‌های ابزاری خود در معانی و هویت‌های مختلف زندانی کند» (Garrard, 2016: 55). شیلا کولینز^۱ در کتاب *آسمان و زمینی دیگرگون* (1974) چهار رکن «تبعیض جنسیتی»، «تبعیض نژادی»، «تبعیض طبقاتی» و «تخریب محیط‌زیست» را حامی فرهنگ پدرسالارانه معرفی می‌کند. سیر تحول خواست‌های مصرف‌گرایانه پسرک از سطح خوراک طبیعی (سیب) تا سطح وسیله نقلیه (قایق سیاحت) گویای رشد کاذب فرهنگ است. این

1. Sheila Collins

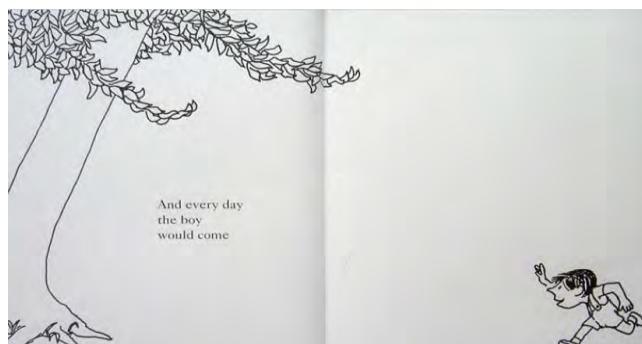
در حالی است که رشد فرهنگ مردسالار در ازای سیر قهقرایی تخریب درخت (زن و فرسودگی مادرانه) محقق می‌شود. به استناد اینکه چشمه حفظ زیست‌کره (بقای زیبایی دنیا) را بر حب و بغض‌های شخصی خود ترجیح می‌دهد، می‌توان درون‌مایه داستان مذکور را بوم‌گرایی ژرف دانست. در دنیا بدون درخت، زبانی که برای ارسال این پیام زیست‌محیطی استفاده شده است؛ همچنان در یوغ نظام ارزش‌گذاری مردسالار است. به عبارتی دیگر، بوم‌گرایی دنیا بدون درخت همراستا با تفکر بوم‌شناسی ژرف است؛ اما در تقابل با بوم‌شناسی فمینیست (اکوفمینیست).

۴-۷- بازنمایی بدن و آدم‌نمایی درخت

در درخت بخشنده، علاوه بر اینکه متن مکتوب (اجازه خواستن‌های متمدنانه پسرک از درخت)، جایگاه درخت مذکور را تا مرز انسان‌بودگی رسانده است، متن دیداری (تصاویر) نیز مقوم انسان‌نمایی درخت است. مثلاً همزمان با هم‌خوابی پسرک و دختر جوان، برگ‌های درخت به صورت عمودی از بالا به پایین در حال افتادن هستند؛ چنین تصویر برگ‌ریزانی، تداعی‌گر افتادن قطرات اشک درخت است. در تصویر روی جلد، پایین‌ترین شاخه درخت حالت دستی را دارد که دراز شده است تا با باز کردن مشتش، سیبی را به پسرکی که زیر آن ایستاده ببخشد. سر این شاخه، شبیه ردیف انگشت‌های پنج‌گانه انسان طراحی شده است. شاخه‌های درخت به‌مثابه زبان بدن^۱ واکنش‌های عاطفی مختلف درخت را بازنمایی می‌کنند. درخت با شاخه‌های دست‌مانندش آغوش باز می‌کند و با اشاره سرشاخه‌های انگشت‌مانندش پسرک را به نزد خود فرامی‌خواند (تصویر ۶). به عبارتی دیگر، زبان بدن درخت، درخت را به‌عنوان شخصیتی انسانی (مادر) بازنمایی می‌کند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1. body language

تصویر (۶)

علاوه بر کنش‌های عاطفی زبان بدن، نقش بدن در متن نوشتاری و تصویری اثر نیز بسیار پررنگ است. مثلاً حضور دختر جوان در زندگی پسر مساوی است با یک آسیب زیست‌محیطی ماندگار بر بدن درخت (که با نوک چاقو به شکل قلب و عبارت *ME & Y. L* روی پوست درخت تتو می‌شود). دوستی درخت با انسان، مساوی است با کوتاه شدن‌های پیوسته بدن درخت (ابتدا چیدن میوه، سپس بریدن شاخه و سرانجام قطع تنه). گفتمان دنیا بدون درخت، نه تنها بدن‌مندی درخت را (چه به لحاظ آدم‌نمایی درخت در تصاویر و چه به لحاظ آدم‌نمایی کلامی) پررنگ نکرده است؛ بلکه سعی در بدن‌زدایی شخصیت انسانی داستان نیز داشته است. در همین راستا اولاً تصاویر درخت دارای برگ و شاخه‌های انسان‌واره نیستند. ثانياً تصاویر درخت (تصویر ۷) گویی کلاژی از تکه‌هایی پارچه‌مانند است (برخی قطعات کلاژ تنه درخت گویی با جنس پارچه شلوار پیرمرد یکسان است). بنابراین، درخت بخشنده با انسان‌انگاری درخت، درخت را هم‌رده انسان دانسته؛ اما دنیا بدون درخت، انسان را هم‌رده درخت انگاشته است. بنابراین، با توجه به اینکه درخت بخشنده طبیعت را به شکل انسانی مؤنث (طبیعتی مادرانه) به نمایش گذاشته است، خوانش بوم‌فمینیست را تقویت کرده است و با توجه به اینکه دنیا بدون درخت انسان را تا حد درخت و سایر عناصر طبیعی، باز نموده است؛ خوانش بوم‌شناسی ژرف را تقویت کرده است. چراکه بوم‌شناسی ژرف انسان را هم‌تراز سایر گونه‌های زیست‌بوم می‌داند. تصویرگری دنیا بدون درخت که با استفاده از بدن‌زدایی در پی شی‌انگاری درخت (بدن زن ضداستعمار) است، خوانشی ضدفمینیستی دارد و تصویرگری درخت بخشنده به دلیل تمرکز بر آدم‌نمایی درخت و آسیب‌های وارد شده بر تنه درخت (بدن زن)، خوانشی اکوفمینیستی.

پیرمردی گرسنه و خسته آمد. دست‌هایش را از لای شاخه‌های درخت کرد تا میوه‌ای ببیند. درخت شاخه‌هایش را بالا برد و گفت: «میوه‌های من برای خوردن نیست». پیرمرد دستش را از لای شاخه‌ها بیرون کشید.

تصویر (۷)

۴-۸- سیب و انسان

سیب در اساطیر میوه ممنوعه است که چیدن آن موجب تبعید انسان از بهشت شده است. در هر دو داستان، سیب به‌عنوان فریب‌نخستین - به متن خوانشی اسطوره‌شناختی می‌بخشد. برخلاف دنیا بدون درخت که درختش اجازه چیدن میوه ممنوعه را به آدم نمی‌دهد، در درخت بخشنده، از همان ابتدا یعنی از طرح روی جلد کتاب، درخت میوه ممنوعه‌اش را با دست خودش هدیه می‌دهد. این سیب مانند اسب تروا^۱ هدیه‌ای فریبا است؛ اما در گنه خود شکست و اضمحلال پسرک را به ارمغان می‌آورد. اولین خواسته پسرک از درخت، با چیدن و فروختن سیب‌ها پاسخ داده می‌شود و پسر هر بار خواسته‌هایش بیشتر و بیشتر می‌شود. در واقع آنچه زوال پسرک را به همراه دارد، از چیدن سیب اولیه باغ عدن (درخت) کلید می‌خورد. هر چه از موجودیت درخت کاسته می‌شود از موجودیت پسرک نیز کاسته می‌شود؛ تا اینکه در پایان، از درخت فقط کنده‌ای فرسوده باقی می‌ماند و از پسرک، حسرت بازگشت به بهشت کودکی.

۴-۹- ساختار داستان

هر دو داستان ساختاری ترجیح‌بندی دارند. به بیانی دیگر، در هر دو داستان یک اپیزود (هم از حیث محتوا و هم از حیث شکل) در سراسر متن تکرار و تکثیر می‌شود. به‌لحاظ محتوایی در هر

1. Trojan Horse

اپیزود از دنیا بدون درخت، تقابلِ دوگانهٔ بخشندگی چشمه و خودخواهی درخت تکرار می‌شود. در هر اپیزود از درخت بخشنده نیز خرده‌روایتِ تقابلِ دوگانهٔ بخشندگی درخت و خودخواهی پسرک تکرار می‌شود. به‌لحاظ شکل نیز هر دو داستان قائم بر یک جملهٔ تکرارشونده در پایان هر اپیزود هستند. الگوی تکرار (چه به‌لحاظ محتوا و چه به‌لحاظ شکل) در درخت بخشنده، در راستای درون‌مایهٔ بوم‌گرای داستان است. چراکه در هر اپیزود، قطع عضو کردن درخت (چیدن میوه، بریدن شاخه، قطع کردن تنه) تکرار می‌شود. این الگو فرایند تدریجی و مرحله‌به‌مرحلهٔ تخریب درخت (تخریب طبیعت) را به نمایش می‌گذارد. در دنیا بدون درخت، ترجیح‌بند جملهٔ «دنیا بدون درخت‌ها زیبا نیست»/ «بدون کرم‌ها زیبا نیست»/ «بدون آدم‌ها زیبا نیست» در پایان هر اپیزود، نشان می‌دهد که نگاه چشمه به دنیا، نگاهی شبکه‌ای (بوم‌گرای ژرف) است که اولاً، در آن همه چیز به همه چیز ربط دارد (زیبایی دنیا به حضور درخت وابسته است؛ حضور درخت به حضور چشمه وابسته است و این زنجیرهٔ وابستگی یا به تعبیر بوم‌شناختی، این «پیوستگی مکانی» ادامه دارد). ثانیاً، زیست‌کره مکانی است که ارزش زیبایی‌شناختی ذاتی دارد. این نگاه نیز نگاه بوم‌گرای ژرف است. چراکه «با نسبت دادن ارزش ذاتی به طبیعت، همهٔ عناصر طبیعت را به‌مثابهٔ کلی واحد می‌نگرد» (Oppermann, 2012: 15). از منظر چشمه، محیط زیست مشترک (دنیا) به‌مثابهٔ کلی است که همهٔ زیست‌کنندگان در پیوندی شبکه‌ای با یکدیگر قرار دارند و برای بقای زیبایی این شبکه، همگی به یک اندازه مسئولیت دارند. این نگاه تساوی طلب زیست‌محیطی، همراستا با بوم‌گرایی ژرف است.

درخت بخشنده، در محور جانشینی، ساختارمند است. یعنی هیچ بخشی از داستان را نمی‌توان با بخشی دیگر جابه‌جا کرد؛ یا حذف و اضافه کرد. مثلاً نمی‌توان اپیزود قطع تنهٔ درخت را با اپیزود بریدن شاخه‌ها جابه‌جا کرد. دنیا بدون درخت، اگرچه به‌لحاظ شکل (فرم) مبتنی بر ساختار تکرار اپیزودیک است؛ اما در محور جانشینی، ساختارمند نیست. مثلاً اپیزود لانه‌گزینی کرم در زیر پوست درخت می‌تواند بدون هیچ خدشه‌ای با اپیزود استقرار گنجشک‌ها بر روی شاخه‌ها جابه‌جا شود. می‌تواند به‌جای گنجشک، کلاغ بیاید روی شاخه‌ها. پیرمرد خسته به‌جای قصد خوردن سیب، می‌تواند قصد خوابیدن زیر سایهٔ درخت را داشته باشد. شخصیت پیرمرد داستان می‌تواند با بزی که قصد خوردن برگ‌های درخت را دارد جایگزین شود. این ساختار جایگزین‌پذیر باعث شده است که جایگاه انسان در داستان مذکور، جایگاه ممتازی نباشد و همسطح سایر شخصیت‌های دیگر (کرم و گنجشک و گوسفند) قابل جانشینی با هر شخصیت

غیرانسانی دیگری باشد. فقط دو شخصیت اصلی داستان (درخت و چشمه) در محور جانشینی، جایگزین پذیر نیستند. شاید تصور شود که درخت بخشنده، نیز اگر علاوه بر دو شخصیت اصلی درخت و پسرک، یک شخصیت فرعی هم داشت، چه بسا آن شخصیت فرعی قابلیت جانشینی می داشت. با کمی دقت می توان حضور شخصیت فرعی را نیز در داستان مذکور دید. برخلاف دنیا بدون درخت، حضور شخصیت فرعی در متن مکتوب اعلام نمی شود؛ بلکه در تصاویر، حضور دختری جوان (شخصیتی فرعی که رقیب عشقی برای درخت است) دیده می شود. پاهای این دختر هنگامی که در پشت درخت، در کنار پسرک خوابیده است، در لابه لای تصویر قابل مشاهده است. حضور این شخصیت فرعی، قابل جایگزینی با شخصیت دیگری نیست. همچنین این صحنه باید در زمان بلوغ پسرک اتفاق بیفتد؛ بنابراین قابل جابه جایی با اپیزودهای قبل یا بعد نیست.

۴-۱۰- بازگشت به چرخه زیست محیطی

هر دو داستان، با بازگشت شخصیت سفر کرده به پایان می رسد. در دنیا بدون درخت، رجعت چشمه به درخت، از سر احساس مسئولیت و برای حفظ بقای زیبایی است. در درخت بخشنده، بازگشت پسرکی که با قایق سفر کرده است به نزد درخت، از روی استیصال و درماندگی است. بازگشت شخصیت سفر کرده در هر دو داستان، (به ویژه رجعت چشمه برای بقای درخت) بازگشت به چرخه زیست محیطی است. خوانش بوم شناختی درخت بخشنده، نشان می دهد دخل و تصرف انسان، تعادل چرخه زیست محیطی را به هم می زند؛ در حالی که بازگشت چشمه در دنیا بدون درخت نشان می دهد که طبیعت بدون دخل و تصرف انسان (که البته انسان، چیزی جدای از طبیعت نیست)، توانایی بازسازی و حفظ تعادل چرخه زیست محیطی خود را دارد. طبیعت یک ارگانیسم پویا است و به تعبیر جان آیکرود^۱ هر جزء از آن محکوم به «هارمونی با کل طبیعت» (حبیبی نسامی، ۱۳۹۳: ۹۷) است. هر وقت جزئی از این ارگانیسم دچار کم کاری شود، جزئی دیگر مسیری جایگزین را برای بقای این ارگانیسم در پیش می گیرد؛ همان گونه که امتناع درخت از مشارکت در چرخه حیات، هر بار منجر به تقبل مسئولیتش توسط چشمه شد.

داستان دهریزی پایانی خوش دارد؛ چراکه به حفظ محیط زیست و به شادی دو شخصیت اصلی داستان انجامیده است؛ داستان سیلورستاین پایانی تلخ دارد، چراکه با

1 . John. E. Ikerd

تخریب درخت، پسرک نیز به پایان زندگی خود نزدیک شده است. از حرکت بازایستادن و درخواست جایی برای استراحت، تمثیلی برای رسیدن به پایان زندگی است. به گفته جان آیکرود، هر زمان که انسان به طبیعت حمله می‌کند؛ طبیعت آماده ضدحمله است. در این جدال، همیشه طبیعت شکست‌ناپذیر باقی می‌ماند. چراکه انسان، خودش جزء کوچکی از طبیعت است (به نقل از حبیبی‌نسامی، ۱۳۹۳: ۹۹). گاهی شکل ضدحمله، قهرآمیز است و طبیعت به خواست انسان تن در نمی‌دهد، مانند واکنش درخت خودخواه (زن ضداستعمارگرا) نسبت به پیرمردی (استعمارگری) که بی‌اجازه به میوه‌های درخت دست‌یازی می‌کرد و گاهی ضدحمله با ملاحظت و پذیرش است، مانند داد و دهش درخت به پسرک. همان‌گونه که پایان تلخ درخت بخشنده نشان می‌دهد، اگرچه از درخت‌کننده‌ای بیش نمانده است؛ اما کنده درخت هنوز ریشه دارد و قابلیت رشد؛ در نقطه مقابل، پسرک به پایان خط رسیده است و از حرکت بازایستاده. پس در کشمکش انسان با طبیعت، سرانجام طبیعت برنده است. داستان مذکور مهر تأییدی است بر این هدف بوم‌شناختی که «انسان کوچکترین آسیبی که به محیط زیستش وارد کند، در واقع آسیبی است که به خودش وارد کرده است» (Sarıkaya, 2012: 99).

۴-۱۱- ارزش‌های اخلاق زیست‌محیطی

در درخت بخشنده، شخصیت اصلی هر بار قسمتی از هستی خود را می‌بخشد و با هر بخشش به مرگ نزدیک می‌شود. این تخریب در اثر بخشندگی، به صورت عینی در قطع شدن فیزیکی و مرحله‌به‌مرحله درخت دیده می‌شود. درحالی که در دنیا بدون درخت، بخششگری چشمه منجر به نابودی هستی او نمی‌شود و گویی چشمه منبعی خودجوش و نامحدود برای بخشندگی آب است. بنابراین داستان فوق، ضمن ارزش‌دهی مثبت به صفت بخشندگی، پایان‌ناپذیری توان بخشش منابع طبیعی را بازنمایی کرده است. این در حالی است که درخت بخشنده خطر پایان یافتن منابع طبیعی را به تصویر کشیده است. این دقیقاً جایی است که نقطه اختلاف رویکرد بوم‌گرای فمینیسم با بوم‌گرای ژرف در خصوص «خود مبسوط بوم‌شناختی» است. از نظر اکوفمینیست‌ها کسی که تمام اجزای طبیعت را بخشی از خود مبسوطش بداند، این مجوز را دارد که یک جزء از طبیعت را به نفع جزء دیگر قربانی

کند. به قول لئوپلد^۱: «رفاه فردی باید تابع مصالح کل نگرانه جامعه زیستی زمین باشد» (به نقل از پارساپور، ۱۳۹۲ الف: ۱۵۳). برهمن اساس، پیرمرد داستان (به عنوان یکی از اجزای شبکه طبیعت) می تواند از عضو دیگر همین شبکه (از درخت) برای ارضای نیاز خود استفاده کند و این جابه جایی در داخل خود مبسوط و در جهت حفظ چرخه نظام کلی طبیعت رخ می دهد، نه در بیرون آن. این استعماری است که اکوفمینیست ها خطرش را پیشاپیش در نظریه خود مبسوط ناس پیش بینی کرده بودند.

تفاوتها		شباهت ها
دنیا بدون درخت	درخت بخشنده	
با تمرکز بر اهمیت آب	با تمرکز بر تخریب پوشش گیاهی	درون مایه تلویحاً زیست محیطی
بازنمایی دوپاره: ۱- برجسته سازی بخشندگی طبیعت (سختی مندی) در طول داستان، ۲- برجسته سازی بخشايندگی طبیعت (عفو فرمایی) در ضربه پایانی داستان	بازنمایی یکپارچه: برجسته سازی وجه بخشندگی طبیعت از طرح روی جلد تا پایان داستان	بازنمایی بخشندگی و بخشايندگی طبیعت
بخشندگی مال	بخشندگی جان	بازنمایی از خودگذشتگی
۱- عشق مشروط ۲- عشق فراگیر (عشق نوع دوستانه و فاقد جنسیت)	۱- عشق بی قید و شرط ۲- عشق به یک فرد خاص (عشق مادرانه)	بازنمایی عاشقانگی طبیعت
۱- همراستا با «تصویر تمام رخ نسبی» در بوم شناسی ژرف، انسان جزئی از طبیعت است. ۲- طبیعت تسلط انسان را نمی پذیرد (درخت اجازه چیدن سیب نمی دهد)؛ بلکه طبیعت به میل خود نیازهای واقعی انسان را برآورده می کند (چشمه او را به برداشتن سیب از داخل آب دعوت می کند). ۳- درخت ابژه ای (منبع ارضا و رفاه) است که برای تأمین ضرورت های رفاهی سایر موجودات زنده (از جمله انسان) در موضع رخصت دهی قرار ندارد. از همین رو پیرمرد خسته و گرسنه دستش را بدون کسب اجازه توی برگ های درخت می کند تا سیب بچیند.	۱- انسان در تقابل با طبیعت است. ۲- انسان بر طبیعت مسلط است و طبیعت تابع نیازهای او. ۳- به رسمیت شناختن متمدانانه حریم خصوصی درخت به عنوان هم سوژه ای که انسان برای تأمین نیازهای خود باید از او اجازه بگیرد.	بازنمایی رابطه انسان با طبیعت

1 . A. Leopold

<p>بازنمایی رابطه زن با طبیعت</p>	<p>در تمام اپیزودها کشمکش درخت (زن) فقط با پسرک (شخصیت اصلی مذکر) است. در نتیجه تقابل جنسیتی برجسته و متن مستعد خوانش اکوفمینیست است.</p>	<p>۱- فقط یکی از کشمکش‌های درخت (زن) با پیرمردی است که جنسیت مذکر دارد. کشمکش در سایر اپیزودهای داستان بین درخت (زن) با دیگر موجودات زنده حاضر در شبکه طبیعت (گوسفند، کرم، گنجشک) است. از همین رو تقابل مبتنی بر جنسیت نیست. ۲- چشمه به مثابه زنی استعمارپذیر در این نظام بازنمایی مثبتی دارد و درخت به مثابه زنی استعمارگریز، بازنمایی منفی.</p>
<p>بدن‌مندی طبیعت</p>	<p>برجسته‌سازی بدن‌مندی و انسان‌وارگی درخت، هم در متن نوشتاری و هم در متن تصویری.</p>	<p>ایزه‌نمایی و بدن‌زدایی از درخت به‌ویژه در متن تصویری.</p>
<p>وسوسه میوه ممنوعه</p>	<p>سیب میوه طمع دنباله‌دار انسان است که چیدنش باعث خروج از بهشت پیشامدنیست (دوری از معصومیت دوران کودکی بشر) و دوری از مادر طبیعت شده است.</p>	<p>سیب سرخ میوه زنانه و ارویتیک طبیعت است که توان وسوسه مرد را دارد. سیب نه ابژه طمع دنباله‌دار و برساخته فرهنگی، بلکه پاسخی به نیاز طبیعی گرسنگی مرد (ارضای مرد) است.</p>
<p>۱- ترجیع‌بند یک جمله بوم‌گرای ثابت در هر اپیزود از داستان ۲- تکرار ساختار قطبی شخصیت‌ها در هر اپیزود</p>	<p>رابطه درخت و پسرک تعاملی و مبتنی بر توافق است و در هر اپیزود با بخشندگی درخت و تکرار جمله بوم‌گرای «و درخت خوشحال بود» تمام می‌شود. علاوه بر بوم‌گرایی محتوای جمله مذکور، تکرار آن در پایان هر اپیزود موجد ساختاری ترجیع‌بندی است. ساختار ترجیعی مذکور کارکردی بوم‌شناختی دارد؛ چراکه پس از هر تکرار، بخشی از درخت تخریب می‌شود.</p>	<p>رابطه درخت با چشمه تقابلی و مبتنی بر تضاد است. هر اپیزود با بخشندگی چشمه و تکرار جمله «دنیا بدون درخت‌ها/ آدم‌ها/ کرم‌ها (بدون گونه‌های زیست‌محیطی) زیبا نیست» به پایان می‌رسد. تکرار این ساختار «خود بوم‌شناختی مبسوط» چشمه را بازنمایی می‌کند.</p>
<p>بازگشت به چرخه زیست‌محیطی</p>	<p>۱- بازگشت شخصیت سفر کرده از سر در ماندگی ناشی از بی‌مسئولیتی ۲- بازگشت دیر هنگام به بالین مادری در آستانه مرگ (نشستن بر روی کنده درخت پیر)</p>	<p>۱- بازگشت شخصیت سفر کرده از سر مسئولیت‌پذیری ۲- بازگشت به موقع برای حفظ چرخه حیات</p>
<p>بازنمایی ارزش‌های اخلاق زیست‌محیطی</p>	<p>۱- رشد پسرک با رشد نیازهای مصرفی او همراه است. یعنی نیاز اولیه خوراک (سیب) به نیازهای برساخته فرهنگی (ساخت قایق سیاحت) تبدیل می‌شود. این پیشرفت مردسالارانه پسرک مستلزم تخریب تدریجی درخت (زن) است. ۲- درخت در جایگاه مادر قرار دارد و</p>	<p>۱- اگر استعمار شدن بخشی از طبیعت (استعمار شدن چشمه) در جهت حفظ زیبایی و بقای کلیت زیست‌کره است؛ استعمار قابل قبول است. ۲- بخشندگی منابع طبیعی مثل چشمه خودجوش و پایان‌ناپذیر است. ۳- اگر بخشی از طبیعت (درخت) در برابر خواست انسان یا هر موجود زنده‌ای</p>

مقاومت می‌کند؛ بخش دیگری از طبیعت به نیاز او پاسخ خواهد داد؛ چراکه عدالت زیستی بر شبکه «خود مبسوط بوم‌شناختی» حاکم است	بالندگی انسان به بهای پیر شدن مادری است که در همه احوال، مراقب او بوده است. تا زمانی که درخت با دادن سیب (شیر مادر) نیازهای ابتدایی انسان را تأمین می‌کند، رابطهٔ پسرک با درخت عشق دوطرفه (قلب حک شده بر تنه) است؛ اما تخریب این رابطه از جایی آغاز می‌شود که نیازهای واقعی تبدیل به خواسته‌های برساختهٔ فرهنگی (پول، خانه، وسیلهٔ نقلیه برای سیاحت) می‌شود.	
--	--	--

جدول شماره (۱)

۵- نتیجه‌گیری

با توجه به بحران‌های زیست‌محیطی اخیر لازم است که آگاهی کودکان در مورد وضعیت موجود و حفاظت از محیط زیست افزایش یابد. شهروندی که از کودکی ارزش‌های اخلاقی زیست‌محیطی را درونی می‌کند، کمتر مسحور گفتمان‌های انسان‌محور مبتنی بر عقل، زبان و فرهنگ می‌شود. ایدئولوژی‌های فرهنگی پنهان در متون کودک ادراکات و آگاهی آنها را در سیطرهٔ خود می‌گیرد و این سیطره به صورت خودکار رفتار بزرگسالی آنها را مدیریت می‌کند. خوانش‌های بوم‌گرای متون، هم نویسندگان و هم خوانندگان را نسبت به ایدئولوژی‌های ویرانگری که ممکن است در پشت پیام‌های ارزشی داستان‌ها پنهان شده باشند، آگاه می‌کند و آنها را بر آن می‌دارد تا صدای طبیعت را بشنوند و در متون کودک، گفتمان‌های قدرت‌مشارکتی را جایگزین گفتمان‌های قدرت برتر (انسان‌محور) کنند. دنیا بدون درخت، شخصیت منفی داستان را درختی می‌داند که اجازهٔ تعدی دیگران (به‌ویژه دست‌درازی شخصیت انسانی مذکر) را نمی‌دهد و شخصیت مثبت داستان چشمه‌ای است که عاشق زیبایی است و خواستهٔ همگان را اجابت می‌کند. از آنجا که در خوانش اکوفمینیستی، طبیعت مترادف زن انگاشته می‌شود، داستان مذکور با تفکری جداندیش با دوقطبی‌سازی شخصیت‌ها و با استفاده از تمهیدات ارزش‌گذارانهٔ زبان، زن تسلیم در برابر خواسته‌های مردسالار (چشمه) را ستایش و زنِ عصیانگر علیه خواسته‌ها (درخت) را نکوهش می‌کند. زبان داستان مذکور با به‌کارگیری کلمات و صفات جانب‌دارانه سعی در توجیه تعدی شخصیت مذکر داستان دارند. مثلاً ویژگی‌های شخصیتی چشمه را می‌ستاید و نتیجهٔ این بخشایشگری و بخشندگی را زیبایی دنیا می‌داند. این در حالی است که به‌لحاظ معناشناسی واژگانی، استفاده از واژهٔ «چشمه» به‌عنوان شخصیتی حائز صفت «بخشندگی»، باعث ایجاد توهم پایان‌ناپذیری منابع خودجوش طبیعی می‌شود. یعنی درخت بخشنده، چشمه (شخصیت زن خوب) را به‌عنوان منبع بخششی

نامحدود و خودجوش بازنمایی می‌کند. در نقطه مقابل، سیلورستاین با پایان تلخی که برای داستان اتخاذ کرده است، نتیجه داد و دهش افراطی درخت (مادر) و سواستفاده‌های پسرک (نظام مردسالار) از منابع طبیعی را چیزی جز زوال نمی‌بیند. بنابراین غالب نشانه‌های متنی دنیا بدون درخت در راستای تفکر بوم‌شناختی ژرف، قائل به نظریه «خود مبسوط» و انکار فردگرایی ذره‌ای است؛ درحالی که غالب قرائن متنی درخت بخشنده مقوم خوانش اکوفمینیست است. این تفاوت می‌تواند ناشی از تفاوت فرهنگی شرق و غرب باشد. در غرب هر گونه نارضایتی زن را تجاوز به حقوق زن تلقی می‌کنند و در فرهنگ ایرانی، هم حقوق زن و هم تجاوز معنای محدودتری را بازنمایی می‌کند. از این گذشته، تفکر فردگرایی غربی و جمع‌گرایی شرقی خواه‌ناخواه تحت تأثیر زیست‌بوم نویسنده، به پیرنگ داستان‌هایش نفوذ می‌کند. از همین رو در داستان سیلورستاین، عشق قهرمان داستان (درخت) یک عشق فردی (صرفاً عشق به یک نفر) است. این در حالی است که در داستان دهریزی، عشق جمعی و نوع‌دوستانه چشمه به همگان نمود یافته است.

پی‌نوشت

۱- در زبان فارسی معمولاً برای تعبیر «دوستی آسیب‌زای ساده‌لوحانه» از تمثیل‌های جنسیت‌زده‌ای مانند «دوستی خاله‌خرسه» استفاده می‌شود اما این تعبیر خودش بازنمایی ضد اکوفمینیستی می‌کند.

منابع

- کتاب مقدس عهد قدیم و عهد جدید. (۱۴۰۱). ترجمه فاضل‌خان همدانی، ویلیام گلن و هنری مِرتِن. تهران: اساطیر.
- ایزدی، مریم. (۱۳۹۴). مطالعه بوم‌نقدی کتاب‌های تصویری داستانی ایرانی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شیراز.
- پارساپور، زهرا. (۱۳۹۱). «نقد بوم‌گرا رویکردی نو در نقد ادبی». نقد ادبی، ۵ (۱۹): ۸-۲۶.
- پارساپور، زهرا. (۱۳۹۲) الف. درباره نقد بوم‌گرا. ترجمه عبدالله نوروزی و حسین فتحعلی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- پارساپور، زهرا. (۱۳۹۲) ب. نقد بوم‌گرا، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- پارساپور، زهرا. (۱۳۹۶). ادبیات سبز، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- حبیبی‌نسامی، مرتضی. (۱۳۹۳). «بررسی بوم‌گرایانه با شبیرو: اثر محمود دولت‌آبادی». ادبیات پارسی معاصر، ۴ (۶): ۹۵-۱۱۵.
- دهریزی، محمد. (۱۳۹۳). دنیا بدون درخت، با تصویرگری ناهید کاظمی. تهران: علمی و فرهنگی.

- ذکاوت، مسیح. (۱۳۸۹). «نظریه بوم‌نقد ادبی آشنایی با مکاتب نوین پژوهشی در بررسی و تحلیل صورت و محتوای آثار ادبی». نخستین همایش ملی ادبیات فارسی و پژوهش‌های میان‌رشته‌ای، بیرجند. دسترسی در: <https://civilica.com/doc/168184>
- ذکاوت، مسیح. (۱۳۹۲). «درآمدی بر بوم‌نقد». مجموعه مقالات نخستین همایش ملی نظریه و نقد ادبی در ایران، به کوشش محمود فتوحی. تهران: خانه کتاب. ۶۷۵-۶۹۶.
- رشیدی، صادق. (۱۳۹۳). *مطالعات انتقادی: نظریه‌های انتقادی معاصر در نقد ادبیات و هنر*. تهران: علم.
- زنجانبر، امیرحسین؛ ایوب مرادی و نعیمه فلیحی. (۱۴۰۱). «مقایسه برگردان‌های فارسی داستان کودکان درخت بخشنده: از منظر پیرا ترجمه». پژوهش‌های زبان‌شناختی در زبان‌های خارجی، ۱۲(۳): ۳۰۸-۳۲۷.
- زنجانبر، امیرحسین و نعیمه فلیحی. (۱۴۰۱). «مقایسه ترجمه‌های فارسی کتاب تصویری درخت بخشنده: از منظر برهم‌کنش عناصر غیرکلامی». نقد زبان و ادبیات خارجی، ۱۹(۲۸): ۱۶۹-۱۹۷.
- ژبیرک، اسلاوی. (۱۳۹۵). *لکان به روایت ژبیرک*. ترجمه فتاح محمدی. زنجان: هزاره سوم.
- طاهری‌زاده، علی. (۱۳۹۸). *خوانش بوم‌فمینیستی کتاب‌های تصویری کودکان از فرهنگ‌های متفاوت: مطالعه موردی آثار منتخب از هدی حدادی، ملیسا کستریون و کیو مکلیر*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. گروه زبان‌های خارجی. پردیس علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه یزد.
- عباسی، زهرا. (۱۳۹۸). *تحلیل رمان‌های برگزیده گروه سنی «د» و «ه» از مجموعه «رمان نوجوان امروز» کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بر اساس نقد بوم‌گرا*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد ادبیات کودک و نوجوان. دانشگاه امام رضا.
- عمارتی‌مقدم، داوود. (۱۳۸۷). «اکوکرتیسیم». فصلنامه نقد ادبی، (۴): ۱۹۵-۲۹۴.
- غفاری، مریم و پرویز اقبالی. (۱۳۹۰). «جنبه‌های بیانی طبیعت در تصویرسازی کتاب‌های داستانی کودک در ایران». نگره، (۱۷): ۷۳-۸۵.
- کالی، دیوید. (۱۳۹۸). *خرس شمشیربه‌دست*. با تصویرگری جان لوکا فولی. ترجمه رضی هیرمندی. تهران: چشمه.
- کلیگز، مری. (۱۳۹۹). *درسنامه نظریه ادبی*. ترجمه جلال سخنور و الابه دهنوری و سعید سبزیان. تهران: اختران.
- کرمستجی، عاطفه. (۱۳۹۵). *بررسی کتاب‌های تصویری داستانی کودک ایرانی با رویکرد بوم‌نقد*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد ادبیات کودک و نوجوان. دانشگاه هرمزگان.
- گلروبی، یغما. (۱۳۸۲). *پرنده بی‌پرنده*. تهران: دارینوش.
- معینی، سولماز؛ احمد رضی و رضا چراغی. (۱۴۰۰). «ضرورت‌ها و الزامات نقد زیست‌محیطی با نگاهی به کاستی‌های آن در مقالات ایرانی». نقد ادبی، (۵۴): ۱۴-۱۴۵-۱۸۸.

- مکدونالد، روت. کی. (۱۳۸۰). «معنای ریشه‌های درخت بخشنده». ترجمه رضی هیرمندی. پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان، (۲۴): ۵۷-۶۸.
- Aslan, E.U. and B. Bas. (2020). "Ecocritical approach to children's literature: Example of "I am a Hornbeam Branch". *Educational Research and Reviews*, 15(12): 711-720. 10.5897/ERR2020.4063
- Barry, P. (2009). *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory*, Manchester University Press. PDF.
- Boudreaux, B. (2006). *The Representation of Environment in Children's Literature*, University of new orleans.
- Buell, L. (1995). *The Rise Fall of Great American Novel (The James Russell Wiggins Lectures in the History of the Book in American Culture)*, Worcester: American Antiquarian Society.
- Buell, L. (2001). *Writing for an Endangered World: Literature, Culture, and Environment in the U.S. And Beyond*, Belknap Press of Harvard University Press.
- Buell, L. (2005). *The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination*, Malden. Massachusetts: Blackwell.
- Collins, Sh. (1974). *A Different Heaven and Earth*, Valley Forge: Judson Press.
- Dindar, G. (2012). "Deep Ecology Movement: A Weird Poet Orhan Veli". *Ecocriticism: Environment and Literature*, Ankara: Phoenix. 59-93.
- Dobrin, S. I. and K. B. Kidd. (2004). *Wild Things: Children's Culture and Ecocriticism*, Detroit: Wayne State UP.
- Friedman, L. (1999). *The horizontal Society*, New Haven. CT: Yale University Press.
- Gaard, G. (2009). "Children's Environmental Literature: From Ecocriticism to Eco pedagogy". *Neohelicon*, (36) :321-334.
- Garrard, G. (2016). *Ecocriticism: Cultural Debates on Ecology and Environment*, Istanbul: Kolektif.
- Glotfelty, Ch. and H. Fromm (Eds.) (1996). *Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*, Athens and London: University of Georgia Press.
- Heise, U. K. (2008). *Sense of Place and Sense of Planet: The Environmental Imagination of the Global*, New York: Oxford University Press.
- Jamcracker, C. (2012). *The Giving Tree Parody*, South Carolina. USA: Cretespace Independent Publishing Platform.
- K-Dean, Th. (1994). "What Is Eco-Criticism". *Defining Ecocritical Theory and Practice*, Sixteen Position Papers from the 1994 Western Literature Association Meeting Salt Lake City. 1-18.
- Kriesberg, D. A. (1999). *A Sense of Place: Teaching Children about the Environment with Picture Books*, Englewood. Colo.: Teacher Ideas Press.
- Legler, G.L. (1997). "Ecofeminist Literary Criticism". Karen Warren (ed.). *Ecofeminism: Women, Culture, Nature*, Indiana Univ Pr. 227-238.

- Miller, E. (2011). "Listening to Deep Ecology, Ecofeminism and Trees: The Giving Tree and Environmental Philosophy". in *Philosophy in Children's Literature*, Costello (Eds.), Lanham & Maryland: Lexington Books. 265- 284.
- Oppermann, S. 2012. "Ecocriticism: Past and Present of Environmental and Literary Studies". *Ecocriticism: Environment and Literature*, Ankara: Phoenix. 9-59.
- Rhoden, L. B. (2011). "Toward an Inclusive Eco-Cosmopolitanism: Bilingual Children's Literature in the United States". *ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 18(2) : 359–376. <https://doi.org/10.1093/isle/isr012>
- Rule, A. and j. Atkinson. (1994). "Choosing Picture Books about Ecology: The Reading Teacher". *Literacy in the Content Areas: New Definitions and Decisions for the 21st Century*, Vol. 47 (7): 586-591.
- Sarıkaya, D. B. (2012). "An Eco-critical Look at the Epic of Gilgamesh". *Ecocriticism: Environment and Literature*, Ankara: Phoenix. 93-129.
- Sarver, S. (1994). "definition of ecocriticism". *Defining Ecocritical Theory and Practice*, Sixteen Position Papers from the 1994 Western Literature Association Meeting Salt Lake City. Utah--6 October: 1-18.
- Şen, A. (2018). "Ecological Justice and Ecocriticism in Science Fiction Cinema". *İlefl Journal*, 5(1): 31-59.
- Silverstein, Sh. (2011). *The giving tree*, London & UK: Penguin Books Ltd.
- Slovic, S. (1994). "Ecocriticism: Storytelling, Values, Communication, and Contact". *Defining Ecocritical Theory and Practice*, Sixteen Position Papers from the 1994 Western Literature Association Meeting Salt Lake City. Utah--6 October: 1-18.
- Slovic, S. (2000). "Ecocriticism: Containing Multitude, Practising Doctrine". *The Green Studies Reader: From Romanticism to Ecocriticism*, Ed. Laurence Coupe. Routledge.
- Warren, K, J. (1999). "Ecofeminist Philosophy and Deep Ecology". In *Philosophical dialogues Arne Naess and the progress of ecophilosophy*, (Eds.). N. Witoszek and A. Brennan. Lanham, MD: Rowman & Littlefield. 69-255.

روش استناد به این مقاله:

زنجانی، امیرحسین. (۱۴۰۱). «مقایسه کتاب‌های تصویری «درخت بخشنده» و «دنیا بدون درخت»: با رویکرد بوم‌گرا». نقد و نظریه ادبی، ۱۴(۲): ۴-۵. DOI: 10.22124/naqd.2023.22303.2370

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*.

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.